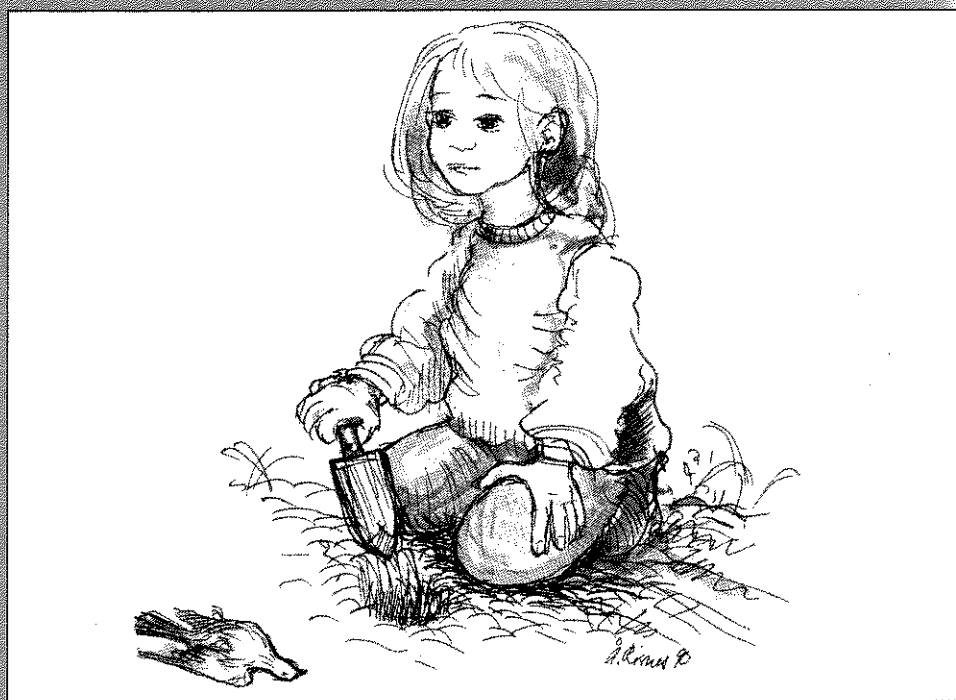

RELIGION OG LIVSSYN

Tidsskrift for
Religionslærerforeningen
i Norge

Tema: Døden

Årgang 2, 1990 nr.

1

Det vanskelige faget

Både i grunnskolen og i den videregående skolen vil vi lærere møte vansker i kristendoms- og religionsundervisningen. Noen av problemene skyldes manglende motivasjon, disiplinproblemer og for dårlige læremidler. Men det gjelder alle fag.

I våre fag møter vi i tillegg et særegt problem: Fagene skal mer eksplisitt og åpent enn i andre fag formidle og drøfte verdier. Ikke alle verdier er like godt synlige i samfunnet i dag, og ofte er det ikke almen enighet om dem. Dessuten er våre elever i en alder der de skal finne sitt eget ståsted. Da hører det med å kritisk teste ut de verdiene som de møter. Hvilken lærer har ikke møtt denne kritiske holdningen. Og ikke minst vil verdiformidlingen være krevende fordi den griper dypt både i oss selv og i elevene.

Derfor er verdiformidling vanskelig. Av og til kan det være fristende å la problemene ligge fordi det koster mye å ta dem opp. Men verdiformidlingen er først og fremst viktig. Kanskje er verdiformidlingen noe av skolens viktigste oppgave. Derfor blir religions- og kristendomsfaget viktige fordi de tar opp det vanskelige.

Hovedtemaet for dette nummeret av Religion og livssyn tar opp et av de store og vanskelige verdispørsmålene: Døden. Vår tids holdning til døden har i stor grad gjort den til et tabuemne. For mange elever vil skolen være det eneste stedet der det snakkes om døden.

Utfordringen til vår undervisning er formidabel. Dersom et menneske skal våge å møte livet, må det også å se døden som livets slutt. Skal vi gi våre elever en konstruktiv livsvilje og et positivt fremtidshåp, må vi også lære dem å møte døden.

En umulig utfordring, ja visst. Men det er også den som gjør fagene våre til det viktigste i skolen.

bg

RELIGION OG LIVSSYN

Organ for Religionslærerforeningen i Norge
Nr. 1, 1990. 2. årgang

Redaksjonskomiteen:

Bjørn Myhre (ansv.)
Bjørn Gjeffen
Harald Skottene

Illustrasjon:

Åsmund Risnes

Formgivning:

John Jones

Det planlegges 4 nummer i 1990.

Tidsfrist for nr. 2, 1990:

1. mai 1990

Trykk:

Allservice A/S, Stavanger

Opplag dette nummer:

600

Redaksjonens adresse:

Religionslærerforeningen
v/ Bjørn Myhre
Berg Videregående skole
John Collets allé 106
0870 Oslo 8

ISSN 0802-8214

Innhold

Foreningsnytt: <i>Den danske religionslærerforening for gymnasen og HF har fylt 50 år.</i>	3
Per Kværne: <i>En verdig mottaker av Nobels fredspris.</i>	4
Otto Krogseth: <i>Døden - et idehistorisk perspektiv</i>	8
Rune Amundsen: <i>Virkelighetens gåte - noen refleksjoner med utgangspunkt i nær-døden opplevelser.</i>	18
Arnstein N. Johnsen: <i>Barns møte med døden - hva kan skolen bidra med?</i>	23
Egil Elseth: <i>Memento Mori</i>	28
Undervisningsopplegg om sorg og død: <i>Skal vi snakke om det?</i>	32
Gunnar Hasselgård: <i>Til fordypelse og inspirasjon - bokomtale</i>	38

Tema i nummer 2/90: Etikk og genteknologi.
Vi tar gjerne imot metodiske tips!

Den danske religionslærerforening for gymnaset og HF har fylt 50 år!

Jubileet ble feiret 26. januar sammen med et to-dagers kurs om Islam. Det hele fant sted på en ekte dansk kro noen mil vest for Fredericia på Midt-Jylland. En representant for den norske forening var innbudt, med opphold betalt av Det danske undervisningsdirektorat! (Det må her nevnes at de danske faglige foreninger spiller en mer offisiell rolle enn tilsvarende foreninger i Norge - foreløpig? Foreningene i Danmark er Direktoratets offisielle rådgivningsorganer i spørsmål som vedrører fagene.)

Selve festmiddagen for 60 deltakere var også betalt av Direktoratet! - inkludert hvitvin til forretten, rødvin til hovedrett, hetvin til dessert! Og etterpå ble det danset ut i de små timer ...

Av de mange hilsner som kom, var også den gledelige fra Direktoratet at Religion også i det reformerte HF skal være obligatorisk (HF vil si Høyere Fortsettelseseksamen, en slags videregående skole for voksne).

Dagen derpå var det foredrag om Islams menneskeretter og til slutt generalforsamling. Bortsett fra valg, regnskap og årsberetning, var to saker i fokus. Den ene gjaldt det allerede nevnte spørsmål om at religion skulle være obligatorisk i det reformerte HF, en sak som ble tonet ned pga. "rygtene" fra Direktoratet. Den andre saken gjaldt etterutdannelse og kurs som nå er planlagt å skulle foregå fylkesvis. Det er sterk skepsis til dette i de danske foreningene, fordi en slik linje vil svekke de landsdekkende kurs, og dermed vil foreningenes betydning bli svekket. Det ble laget resolusjon mot denne utviklingen.

Ellers la den norske representasjon merke til hvor mange av medlemmene som var engasjert i styre og stell i foreningen. Det er ingen tvil om at vi har å gjøre med en livskraftig 50-årsjubilant!

bm

Da det ble klart at Dalai Lama var tildelt Nobles Fredspris for 1989, følte vi behov for å lære ham og hans situasjon nærmere å kjenne. Vi spurte professor i religionshistorie Per Kværne som kjenner både mannen, hans folk og religionen som få andre, om en liten artikkel.

Per Kværne

En verdig mottaker av Nobels Fredspris

Altfor lenge har Tibet vært omgitt av et skjær av uvirkelighet. I 1960- og 70-årene gjorde Kina et alvorlig forsøk på å utslette den tibetanske nasjon uten at en eneste politiker i Vesten hadde så mye som en kommentar. De ytterst få enkeltindivider som forsøkte å peke på hva som foregikk, ble møtt med hånlatter. I 80-årene har turistindustrien markedsført en glansbildeversjon av et "tidløst" Tibet, der religionen igjen er i høysetet. Det *virkelige* Tibet - der seks millioner tibetanere lever med sine gleder, lidelser og lengsler - har de færreste interessert seg for.

Hvis Norge i fremtiden - slik det hevdes - skal leve av kunnskaper og "kompetanse", og hvis denne utviklingen er avhengig av "internasjonalisering", må det være en *virkelig* internasjonalisering, og ikke bare en nødtørftig styrking av engelsk-, fransk- og tyskkunnskaper. Skal internasjonaliseringen være autentisk, kan den ikke overse en av Asias store kulturnasjoner med en historie som er eldre enn Norges. Europa er mer enn Tyskland, Frankrike og Italia, og Asia mer enn India, Kina og Japan. Siden 600-tallet e. Kr. har også Tibet spilt en lite kjent, men ikke uve-

sentlig rolle i store deler av Sentral- og Øst-Asia.

Fra midt på 1600-tallet var landet styrt av Dalai Lama, som samtidig var overhodet for den største av de buddhistiske skolene i Tibet. Da den 13. Dalai Lama døde i 1933, var Tibet en suveren stat. Da det kinesiske keiserriket gikk i oppløsning i 1911, hadde tibetanerne erklært seg for uavhengig, og i årene som fulgte forsvarte de landet sitt mot flere angrep fra det mektige Kina. Den 13. Dalai Lama var klar over at et moderne, nasjonalistisk Kina var en konstant fare for Tibet. Etter hans død var det viktig å velge en etterfølger, for landets fremtid kunne komme til å avhenge av dette valget.

I 1935 ble det født en gutt i en bondefamilie i provinsen Amdo i det nordøstlige Tibet. To år senere ble han utpekt av tibetanske embetsmenn og munkar som den nye Dalai Lama, og i 1940 ble han ført til hovedstaden Lhasa, installert i sin høye stilling, og fikk navnet Tenzin Gyatso. I årene som fulgte, fikk han en tradisjonell skoleing som buddhistmunk. I 1950 ble Tibet angrepet av det nye, dynamiske regimet i Kina, og den unge Dalai Lama ble gitt alle fullmakter som statsoverhode.

Ingen tenåring i vår tid har fått et tyngre ansvar lagt på sine skuldre.

Tibet ble okkupert, og gradvis vokste motstanden mot det kinesiske styret inntil det brøt ut fullt opprør i 1956. I den vanskelige tiden som fulgte, holdt den nye Dalai Lama fast på forsoning og ikke-vold. Han forteller i sin selvbiografi at han var inspirert av Mahatma Gandhi. I mars 1959 gjorde folket i Lhasa oppstand. Dalai Lama måtte flykte, og oppstanden ble brutalt slått ned av den kinesiske hæren. Tusener ble drept. Dalai Lama og hans følge nådde imidlertid India, og ble snart fulgt av titusener av tibetanere. Alle ble gjestfritt mottatt av den indiske regjering, og i årene som fulgte kunne flyktningene bygge opp en ny tilværelse i India takket være generøs hjelp fra de indiske myndigheter.

I årenes løp er Dalai Lama blitt anerkjent i alle demokratiske land som en fremstående talsmann for fred. Hans budskap springer ut av hans buddhistiske filosofi, og har fått form av en varm og ukomplisert humanisme. Derfor kan han tale til alle slags mennesker og til tilhengere av alle religioner, og til mennesker uten religiøs tro. Medmenneskelighet, medansvar og medfølelse er stikkord i hans budskap.

I boken *Om fred* (Oslo, Dreyer, 1988) har han gjort rede for sine tanker om fred. De kan oppsummeres under fire punkter:

- universell medmenneskelighet og solidaritet er nødvendig for å løse verdens problemer
- medfølelse er grunnlaget for verdensfred
- alle verdensreligioner og alle humanistiske filosofier er for verdensfred på dette grunnlag
- hvert enkelt menneske har et ansvar for å forme samfunnet slik at det tjener menneskelige behov.

Som en rød tråd gjennom hans budskap løper en urokkelig tro på at alle mennesker har evnen til å utvikle en iboende fornuft, ansvarsfølelse og medfølelse. Denne overbevisningen ligger også til grunn for hans eng-

asjement for vern av naturgrunnlaget. Både ansvarsfølelse overfor kommende generasjoner og medfølelse med alle levende vesener - ikke bare med menneskene - tilsier at vi solidariserer oss med naturen som er grunnlag for alt liv, hevder Dalai Lama. Han er i de senere årene blitt en viktig inspirasjon for den økologiske bevegelsen som er i ferd med å vokse frem i flere land i Asia.

Medfølelse - en grunnleggende etisk holdning i buddhismen - er også utgangspunkt for hans politiske kamp for sitt folk. Nobelkomiteen innleder da også sin begrunnelse for å gi Dalai Lama fredsprisen med å si at den har lagt særlig vekt på hans ikke-voldspolitikk "i kampen for Tibets frigjøring".

Det tibetanske folk gjennomgikk store lidelser under kulturrevolusjonen på 1960- og 70-tallet. Alt som var tibetansk - religion, språk, skikker - ble forsøkt utryddet, og hundretusener ble drept. Den nye, "liberale" politikken som ble innledet rundt 1980 betød en forbedring av forholdene i Tibet, men siden 1987 er utviklingen igjen skrudd tilbake. Siden høsten 1987 har tibetanerne gang på gang demonstrert for uavhengighet, og hver gang er demonstrasjonene blitt slått ned av kinesisk politi og soldater. Den 7. mars 1989 ble det innført unntakstilstand i Lhasa-området. Tusener av tibetanere er arrestert, og Amnesty International har påvist at arresterte tibetanere rutinemessig utsettes for grov mishandling og tortur.

I en konflikt som kan virke fastlåst er Dalai Lama alene om å komme med konstruktive utspill for å nå frem til en løsning. I 1987 fremla han en fredsplan for Tibet som innebærer demilitarisering av Tibet og selvbestemmelse for tibetanerne, men ikke nødvendigvis full løsrivelse fra Kina. Det er vanskelig å si hva Tibets fremtidige status kan bli, men det er ikke lett å tenke seg at verdenssamfunnet i lengden kan godta at en gammel kulturnasjon holdes okkupert av et fremmed folk. Tibet er Asias siste koloni.

Hva et fritt Tibet kan gi verden, er Dalai Lama en budbringer om.

Forslag til lesning:

- Dalai Lama, *Mitt liv og mitt folk*, Oslo (Cappelen) 1989.
- Dalai Lama, *Om fred*, Oslo (Dreyer) 1988. Tidsskriftet *Dyade*, spesialnummer om Tibet 1988 og 1989.
- Per Kværne, *Hvor hender det?*, om Tibet, nr. 16 1989. (NUPI, P.b. 8159, Oslo Dep., 0033 Oslo 1)

Per Kværne, f. 1943, dr. philos., professor i religionshistorie ved Universitetet i Oslo fra 1975. Adr.: c/o Den norske Tibet-komité, Urtegt 50, 0187 Oslo 1.

De tre følgende artiklene er skrevet på bakgrunn av forelesninger som ble holdt i forbindelse med et etterutdanningskurs som Institutt for religionshistorie og kristendomskunnskap, Universitetet i Oslo, hadde ansvaret for. Professor Otto Krogseth tar opp tidligere tiders forhold til døden for å få perspektiv til det spesielle ved vår tids forhold til livets avslutning. Psykolog Rune Amundsen reflekterer over hva døden faktisk er ut fra klinisk erfaring med de såkalte "nær-døden opplevelser". En didaktisk tilnærming har presten Arnstein N. Johnsen: Hva kan skolen bidra med når det gjelder barns møte med døden.

Otto Krogseth

Døden - et idéhistorisk perspektiv

Innledning - om døden og religionen

Har døden noe på et etterutdanningskurs i religionshistorie og kristendomskunnskap å gjøre? Hva er det i tilfelle som gjør temaet døden relevant for disse fagene?

Døden er den vonde virkelighet som vi alle vet venter oss. Vi mennesker er de eneste vesener som vet vi skal dø. Selv om vi er utstyrt med flinke fortrenningsmekanismer, så er dette en foruroligende forhåndsviten. Døden skremmer oss, dødsfrykten plager oss, av følgende grunner:

- 1. Døden er en *brutal* gjest. Den kommer ofte uanmeldt, setter sine skranker, sine uopprettelige skiller.
- 2. Døden skremmer som den *ukjente* realitet. Alle må oppleve dødens realitet, men ingen kan fortelle om hvordan. Døden bærer på en hemmelighet vi aldri kan fravriste den, og det ukjente er angstfylt.

- 3. Vi frykter for det *smertefulle* ved dødsprosessen, det smertefulle både i sjelelig og fysisk forstand.
- 4. Vi engster oss for det som måtte komme *etter døden* straffen for synden, savnet, isolasjonen.
- 5. Vi engster oss for *tilintetgjørelsen*, for det å ikke være mer, for intetheten.

Så mye innledningsvis om døden. Hvilken forbindelse er der så mellom religionen og døden? Spurt på en annen måte: Hvordan har religionen et tilknytningspunkt i døden eller dødsfrykten?

Vi tiltrekkes av religionen fordi den tilbyr trøst, trygghet og tilflukt i forhold til alt som engster og skremmer i livet. Overfor urettferdigheten tilbyr religionen moralsk rettferdighet, overfor forgjengelighet og forgjeveshet tilbyr den mening - og i forhold til det fragmentariske og uavsluttede ved menneskelivet gir religionen helhets- og avslutningsperspektiver.

Religions sosiologene taler her gjerne om *kompensasjonsteodiceer* i forbindelse med religionens tilbud. Med det mener de nettopp religionens rolle som leverandør av meningsperspektiver i forhold til alt som er fragmentarisk, ufullkomment og disharmonisk ved menneskelivet. Et kosmisk overperspektiv, eller et forsonende fremtidsperspektiv kobles inn: en gang, kanskje først i en senere tilværelse, på den andre siden av graven, skal den nåværende lidelse finne sin mening, moralen få sin belønning, urettferdigheten avløses av rettferdighet i tidens fylde skal meningen komme til syne.

Det "anomiske", det kaotiske, de skremmende brudd på orden og stabilitet, mildnes gjennom henvisning til en høyere helhet, et ordnende kosmos, en fremtidig "nomisering" som skal kompensere de nåværende mangler.

Døden er kanskje den største av alle anomitrusler, den verste av menneskelivets krise- og marginalsituasjoner. Trusselen er ikke begrenset til individplanet. Døden er også en sosial trussel, en kaosfaktor på kollektivplanet. Allerede de religiøst funderte ritualer og seremonier er kaosavvergende meningsinstanser.

Ifølge religions sosiologen Peter Berger er kaotrusselen den største av alle trusler og meningskravet det dypeste av alle behov i mennesket. Ettersom religionen makter å integrere kaotrussler og rystelseserfaringer i større meningshelheter får den kanskje sin maksimale makt over mennesket nettopp i marginalsituasjonene, der hvor mennesket står ved grensen av sine muligheter.

Selvsagt finnes også her mye av forklaringen på religionens "*uutryddelighet*". Ikke så rart at religionskritikerne akkurat her kobler inn sine kritiske mistanker: Religionen korresponderer med den menneskelige svakheten, den gir falsk trøst og trygghet, lokker med sine udødelighets- og evighetsperspektiver. Det evige livet, livet etter døden er ønskeprosjeksjoner, sier religionskritikeren *Feuerbach*,

fungerer som opium, som trøst og tilfluktssted for de undertrykte, sier *Marx*, religionens kompensasjoner frister til umoden regresjon tilbake til den beskyttede infantiliteten, hevder *Freud*.

Selvsagt behøver ikke denne kritikken å være uten berettigelse. Marginalsituasjonene, ikke minst døden, er nok hovedskanser for religionens makt over sinnene. Kanskje fordi konkurrenten vitenskapen akkurat her ikke så lett kommer til med alternative forklaringer. Selvsagt fungerer hinsidigheten og livet etterpå som trøst og tilflukt - om enn ikke *bare* bedøvende og passiviserende slik marxismen hevder.

Men å la ønsketenkning være eneste forklaring på religionenes udødelighetstro og hinsidighetsforestillinger, er nok for ensidig og enkelt. Alene det forhold at tidligere forestillinger om hinsidigheten og etterpåtilværelsen ofte utformes som alt annet enn ønskverdige, rokker ved en slik teori. I tidlig gresk tid forestilte man seg livet på den andre siden av døden som en temmelig trist og skyggeaktig tilværelse - helten *Odyssevs* sier i *Odysseen* at han heller vil være slave på jorden enn konge i skyggeriket. Tilsvarende i den klassiske jødedommen - også her bringer døden en heller dorsk skyggetilværelse. Her gis verken straff eller salighet altså neppe bare en ønskeprojeksjon.

Idéhistorisk perspektiv

Så langt innledningsperspektivet om religionens forhold til døden og det som kommer deretter. Min hovedsynsvinkel på døden skulle være idéhistorisk - det bør derfor handle om tidligere tiders forhold til døden. Ikke bare for å få vite mer om tidligere tider, men også for via sammenligning og erfaringer med alternativer å få perspektiv på det spesielle ved vårt eget forhold til døden.

Et viktig reservoir for idéhistorien er selvsagt *filosofiens historie*. Også filosofene har vært opptatt av døden, den er et hovedanliggende både hos tenkere innenfor den meta-

fysiske / idealistiske og den naturalistiske / materialistiske tradisjonen.

En hovedeksponent for den førstnevnte tradisjonen er *Platon* og platonismen. For *Platon* er døden sjelens befrielse fra kroppens lenker, døden er inngangsporten til den etterlengtede udødelighetens og lykksalighetens tilstand. Men sjelens frigjøring fra materien er også et mål for selve menneskelivet, langt på vei oppnåelig gjennom filosofisk kontemplasjon. Men fullt ut realiseres kan det først i en senere tilværelse - der sjelen vender tilbake til sin evige, guddommelige opprinnelse. Enten, sier *Sokrates* før han tømmer giftbeget, venter en drømmeløs søvn, eller sjelens reise fra denne verden til en annen - her er intet å frykte.

I platonismen, liksom i den senere metafysiske tradisjonen i filosofien (ikke minst den filosofiske mystikktradisjonen fram til *Hegel* og romantikken) gir filosofien, i likhet med religionen, et videre meningsperspektiv som integrerer individet i en større kosmisk-metafysisk helhet. På denne måten relativiseres det flyktige og forgjengelige ved å relateres til noe evig eller hinsidig. Dette blir også løsningen, eller i alle fall lindringen, i forhold til dødens og lidelsens problem. Der finnes en dypere dimensjon i vår menneskelighet, som ikke forgår når alt annet forgår. Det endelige liv som er delaktig i det uendelige kan ikke forgå, sier *Spinoza*. Døden mister sin brodd når den ikke lenger betyr den brutale slutt, men begynnelsen til noe nytt - f.eks. tilbakevendingen til den tapte enheten med den guddommelige urgrunnen.

Slik ser vi hvordan hinsidighetsmetafysikken får noe av den samme funksjonen som religionen som harmoniserings-, integrerings- og meningsperspektiv, særlig i forhold til endelighetens og forgjengelighetens problemer.

Men nå er ikke alle filosofer metafysikere eller idealister. Der finnes også en *materialistisk* eller *naturalistisk* tradisjon, også den

med røtter i den greske antikk. Her blir dødens og forgjengelighetens problemer vanskeligere å mestre.

Hvordan kommer vi til rette med dødsfryktens problem? spør filosofen *Epikur*. Hans svar kan ikke bli sjelens udødelighet - for sjelen overlever ikke døden, den er jo selv bare en samling materielle atomer. Men når atomene oppløses i døden, så kan vi heller ikke oppleve smerte. Derfor kan *Epikur* trøstende si: "Døden ... angår oss ikke. For så lenge vi er til, er ikke døden. Og når den er, da er ikke vi." Liksom i den senere moderne materialisme (1800-tallet) materialiseres døden. Den hører det naturlige, biologiske livet til, og vi må avfinne oss med den og forholde oss nøkternt til den.

Døden mister sin brodd når den ikke lenger betyr den brutale slutt, men begynnelsen til noe nytt

Tilsvarende tanker møter vi også hos den senere *Epikureleven Lukrets*. Her gir den ensidig pessimistiske livsoppfatningen en hjelp i tillegg til å kunne utholde tanken på døden. Er livet elendig, så kan jo tanken på døden bli en befrielse. Pessimismen kan faktisk sees som en "mestringsstrategi" i forhold til døden, kroneksemplet er her den tidligere greker *Theognis* av Megara: "det beste er slett ikke å være født, det nest beste å unnsnippe livet så tidlig som mulig".

Den samme pessimismens mestringsmåte finner vi også hos *stoikerne* (*Marc Aurel* og *Seneca*) - men her kobles i tillegg det metafysiske momentet inn igjen, ved at individet oppfordres til å relativisere seg selv, sin egen endelighet og forgjengelighet, i forhold til en større uendelig helhet. Filosofi blir her å øve seg i å dø, ved å se på naturens store helhet som viktigere enn de enkelte delene eller individene.

Vi kan selvsagt ikke her tilby noen uttømmende gjennomgåelse av døden i filosofihistorien, vi nøyer oss med noen representative

posisjoner. En retning fortjener kanskje noen kommentarer til slutt, ettersom den gjør døden til et hovedmotiv - nemlig *eksistensfilosofien*.

Vi kan si at eksistensfilosofien er opptatt av to aspekter ved døden, et negativt og et positivt: døden som det vi fortrenger og flykter fra i vår uegentlige tilværelse og døden som sted for personlig autensitet, som overgangssted til egentlighetens sanne og fremtidsåpne holdning.

Eksistensfilosofene hevder at det egentlig er døden vi flykter fra når vi rastløst farer omkring i en stadig jakt etter stimuli som kan holde de tunge tankene på livets forgjeveshet og forgjengelighet borte. Dermed er vi på flukt bort fra oss selv - inntil vi innhentes av dødens eller dødsfryktens rystende og ransakende realitet. Livets grense- og marginalsituasjoner, og da kanskje særlig døden, stanser oss i vår flukt, stiller oss ansikt til ansikt med livets grunnvilkår - og blir utgangspunkt for avsløringer og pinefulle eksistensielle oppgjør med oss selv.

I den rystelseserfaring som det er å stå overfor de siste menneskelige muligheter seirer enten nihilisme og meningsløshet (kanskje selvmordet), eller der skjer en egentlighetens gjenfødelse - som setter mennesket i stand til å forsone seg med sin tilværelse, ta fremtidsmulighetene (også de mest skremmende) inn i nåtiden, ta døden inn i livet i en "Sein zum Tode".

Vi nøyer oss med disse eksemplene fra tenkningens historie. Nå betyr ikke "idehistorisk perspektiv" det samme som filosofihistorie. Historisk sett er kanskje ikke filosofiens historie det mest interessante. For det første beskjeftiger filosofene seg ofte med problemer som er tidløse og konstante, for det annet representerer de store filosofer ofte en elite-tenkning hevet opp over allmenn, folkelig mentalitet og meninger. Dersom vårt primære siktemål var å finne ut hvordan døden ble opplevd, på ulikt vis til ulike tider, så ville en

idehistorie i form av en *mentalitetshistorie* være langt bedre egnet. Da tenker vi på en form for historie som velger hverdags- eller nedenfraperspektivet, og som interesserer seg for de livsnære realiteter: døden, kjærligheten, samlivet, barndommen, alderdommen, kvinnekårene osv.

Et godt eksempel på slik mentalitetshistorie, med døden som emne, finner vi i *Ph. Aries* bok "The Hour of our Death" (vi bruker en engelsk oversettelse av den franske originalen).

Og når døden blir mindre ritualisert og kollektivisert, så blir den også mer skremmende.

Aries tar utgangspunkt i førmoderne, arkaiske kulturfaser. I den tidlige fase av vår egen tradisjon, fram til et stykke ut i middelalderen, var døden *felleskapets* sak. En persons død rammet hele gruppen, og man beskyttet seg mot dens kaostrussel gjennom rituelle midler eller med enkle anskuelige forestillinger om døden og dens deretter. Kultus av de døde og dyrkelse av ære og ry var vanlige forlengelsesperspektiver. Døden betød ikke definitiv adskillelse, avdøde og gjenlevende kunne gjensidig bistå hverandre også etter døden. Den som skulle dø fikk dessuten ofte varsler om når tiden var inne, slik at han kunne ordne opp for seg både i forhold til Gud og medmennesker. En brå og uforberedt død ble ofte betraktet som et symptom på at noe var galt fatt, noe uoppgjort.

Aries kaller denne form for forberedt, ordnet, sosialt og rituelt regulert død for den tamme død. Døden var i høy grad en sosialt synlig realitet. Skikken med å legge de døde i massegraver ble beholdt helt frem til 1700-tallet, de ble gjerne pakket i sekker og kastet i åpne hull. Symptomatisk var det også at kirkegårdene ble brukt som offentlige møtesteder og fora for jus og politikk, ofte også som torg og loppemarkedsarena.

Senmiddelalderens personifisering av Døden som innhøster med ljå og timeglass.

Men etter hvert modnes sansen for døden som en *personlig* sak - der skjer en gradvis økende individualisering. Og når døden blir mindre ritualisert og kollektivisert, så blir den også mer skremmende. Fra middelalderen av blir individets sjel og den enkeltes udødelighet mer og mer interessant. Det kan nok sees som uttrykk for at døden blir mer og mer skremmende at liket tildekkes ved begravelsen - symptomatisk kan det også være at den teologiske interessen forskyves fra gjenkomsten og de dødes oppstandelse til understrekingen av dommen og den enkeltes moralske ansvarlighet. Vi skal dømmes i forhold til hva vi gjør, og det individuelt forskjellig. Den gradvise individualiseringen kommer også konkret til uttrykk i interessen

for gravmonumenter med personlige biografier. Skremselsperspektivet på døden viser seg også i forholdet til den døde kroppen, som ofte fokuseres på makabert vis - kunsten fra senmiddelalderen formelig fråstser i dødens gru og grusomhet. Døden er ikke lenger den tamme død.

Mentalitetshistorisk går der altså på dette punktet en linje fra senmiddelalderen og frem til barokken og opplysningstiden. Perspektivet på folketro og folkelige skikker viser en helt annen kontinuitet enn f.eks. filosofihistorien. Helt frem til opplysningstiden er døden fortsatt for skremmende til at ritualene makter å temme den. Aries fremhever særlig de groteske barokke fantasier om dødens, voldens og seksualitetens skjulte sammen-

heng - den nekrofile *Marquis de Sade* er ikke så perverst avvikende som vi ofte forestiller oss - villskapen og ukultivertheten lever videre under den siviliserte fornuftighet - og den kommer tydeligere til uttrykk i kunstens og folkereligjøstetens forestillingsverden enn i filosofiens og teologiens.

Det er disse som administrerer overgangen fra liv til død, etter hvert også blir herrer over liv og død.

Denne grusomme døden søker man imidlertid å forskjønne, eller *romantisere*, på overgangen til 1800-tallet. Fortvilt anstrenger man seg for å forsone den brutale døden, forstå den som et midlertidig farvel bare - gjenforeningen skal skje i Himmelen. Døden romantiseres også i skikkelse av naturidylliske gravsteder - selve stedene for familiens søndagsturer. Nå blir det også stadig vanligere å begrave i individuelle kister, også de ubemidlede får etter hvert egne graver.

Denne romantiseringen av døden har selv sagt også ettervirkninger inn i vår egen tid. Men ifølge Aries er *usynliggjøring* en enda mer typisk tendens enn romantisering. Man skjuler døden i forhold til fellesskapet - skjuler den på klinikkene, på institusjonene. Særlig i byene overtar samfunnet og dets omsorgsprofesjoner stadig mer ansvaret for døden og omsorgen for den døende. De solidaritets- og verdibekreftende rituelle samhandlingene i forbindelse med død og begravelse blir stadig mindre synlige. Vi føler oss ifølge Aries sjenerte overfor døden - noe av den samme sjenanse som Victoria-tiden følte overfor seksualiteten. Det viser seg kanskje tydeligst i våre forsøk på å unngå nærkontakt med de sørgende. Den enkeltes død skjer gjerne i ensomhet i sykesengen - ofte innebærer hospitaliseringen også en usynliggjøring av døden i forhold til den syke selv, som i det lengste skal skånes for sannheten. Der skjer også en klar utvikling fra den tradisjonelle klerikaliseringen av døden i ret-

ning av hospitaliseringens medikalisering - prestens rolle overtas mer og mer av leger og helsepersonell. Det er disse som administrerer overgangen fra liv til død, etter hvert også blir herrer over liv og død.

Døden i dag - den usynlige

Vi vender oss mot samtidssituasjonen - men poengterer at skikkelige samtidssituasjoner kan unnvære den historiske erfaringsdimensjonen. Skjematisk sagt kan historisk erfaring være nyttig for samtiden på to premisser:

1. Som forutsetningsforståelse i forhold til vårt eget, der vi belyser de prosesser og påvirkninger som har ført oss dit vi nå er.

2. Som etablering av annerledeshetens alternativer, som utvider vår horisont eller lar det annerledes og fremmede bli speil, eller profileringsmulighet, for erkjennelsen og synliggjøringen av vårt eget. Den historiske erfaringen kan ofte overraske ved at "alt gjentar seg", men også ved at holdninger som vi forestiller oss som gamle eller evige bare viser seg å ha en kortvarig historie. I forholdet til døden kan begge overraskelsene gjøre seg gjeldende.

Hva er så det spesielle ved den *moderne* døden? Aries har nok rett i sin usynliggjøringsdiagnose. Men, vil mange innvende, er ikke døden i vår moderne mediavirkelighet synligere enn noensinne? Handler ikke både nyhetsinformasjon og underholdningsindustri for en stor del om død og destruksjon?

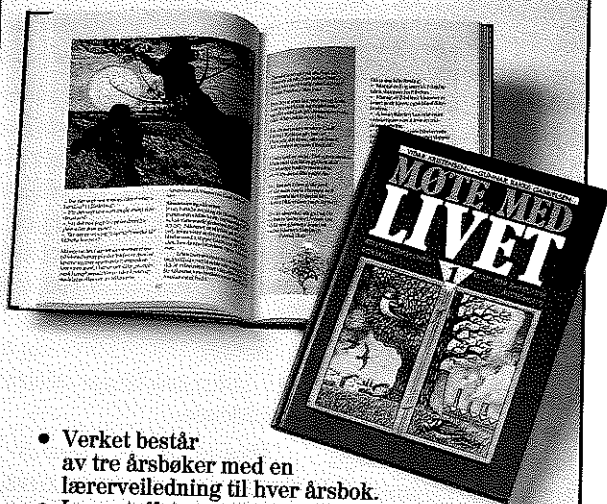
Selvsagt er det tilfelle, men nyhetenes krig, ulykker og død forholder vi oss til som tilskuere, nesten på samme måten som til fiksjon og fantasi - det er den avpersonaliserte døden vi konfronteres med på skjermen. Den egentlige, utfordrende døden derimot flykter vi fra - vi skjuler den eller setter den til side.

Dødens *sosiale* usynliggjøring skyldes nok både hospitaliseringen og den alminnelige svekkelsen av ritene - av overgangsrutene eller de livssykliske ritene. Døden blir mer og emr en privatisert affære, begrenset til kjer-

Aschehougs nye kristendomsverk
for ungdomstrinnet

MØTE MED LIVET

VIDAR KRISTENSEN
GUNNAR BAKKE GABRIELSEN

- Verket består av tre årsbøker med en lærerveiledning til hver årsbok.
- Lærestoffet presenteres i moduler. Hver årsbok inneholder 6 moduler med lærestoff for ca. 12 timer.
- Et fleksibelt undervisningsopplegg som gir rom for tverrfaglig samarbeid, prosjektarbeid og lokalbasert undervisning.
- Bøkene er gjennomillustrert, og har et rikt utvalg av kunstbilder.
- Lærerveiledningen inneholder en generell didaktisk oppslagsdel, metodiske skisser med forslag til tverrfaglige emner, arbeids- og vurderingsoppgaver.

Årsbok 1 (bm/nyn) kr 134,-
Lærerveiledning kr 189,-

Årsbok 2 med lærerveiledning kommer våren 1990.

Kontakt forlaget for mer informasjon!
Aschehoug Undervisning, Markeds-
avdelingen - U. Tlf. 02-42 94 90/42 75 05

ASCHEHOUG

nefamilien - ikke en gang påkledningen (sørgebånd f.eks.) gjør døden sosialt synlig. Begravelsesbyråene kobles fort og effektivt inn - vi får en rutinemessig, byråkratisert, teknifisert tilnærming til døden.

Her er det viktig å være oppmerksom på de forskjellene som ennå eksisterer mellom tradisjonspregede bygdemiljøer og moderne bymiljøer i forhold til død og gravferd. En drabantby f.eks. fungerer ikke som et sosialt fellesskap på dette livsområdet. Det er for en stor del de eldre som dør i drabantbyen - og de lever isolert fra de yngre, de aktive og utadventde, de som møter hverandre i forbindelse med barn, fritidsaktiviteter og foreningsliv. Livet i drabantbyen medfører intet mindre enn et tap av "livsrealisme", svekkede muligheter til å ta døden inn i livet, til å la vellykket livserobring merkes av livets forgjengelighet og endelighet. Vi mister en mulighet til å kunne telle våre dager og få visdom i hjertet.

Så langt den *sosiale* usynliggjøringen av døden i det urbaniserte samfunnet. Også den *mentale* usynliggjøring, i form av fortrenning, er en realitet å regne med. Her er det viktig å sondre mellom døden som realitet og døden som mulighet eller tenkt virkelighet. Den første kjenner vi ikke før vi erfarer den, mens muligheten kan foregripes og bevisstgjøres slik at den får en slags tilbakevirkende, vekkende betydning. Men den kan også glemmes, skyves til side og fortrennes.

Vi mister en mulighet til å kunne telle våre dager og få visdom i hjertet.

Vi bør være oppmerksom på at *fortrenningsmåtene* kan være temmelig skjulte og subtile - de kan virke indirekte og vikarierende gjennom mye av det vi ellers foretar oss. Nå har selvsagt Freud rett i at fortrenning ikke bare er av det onde. Han sier et sted at uten fortrennings- og forsvarsmekanismer ville tanken på, eller foregripelsen av, døden sprengte oss mentalt i stykker - derfor, påstår

han, så er ubevisst "enhver av oss overbevist om sin egen udødelighet".

Men fortrenningens virkninger er først og fremst negative, også på vårt område. Å fortrenge vissheten om døden betyr samtidig en fortrenning og forvrengning av kilder til sann livsbekreftelse. Vi skal ta med et langt sitat av psykologen Erich *Fromm* her (fra hans bok "Flukten fra Friheten"):

"Vår tid forneker ganske enkelt døden og dermed et fundamentalt aspekt i livet. I stedet for å gi bevissthet om død og lidelse lov til å bli en av de sterkeste inspirasjoner for livskraftene, grunnlaget for menneskelig solidaritet og for å gi glede og begeistring den nødvendige intensitet og dybde, blir individet tvunget til å undertrykke slike tanker. Men som i alle tilfeller av undertrykkelse opphører ikke de undertrykte elementer å eksistere selv om de blir unndratt oppmerksomhet. Frykten for døden har derfor en slags illegal tilværelse hos oss. Frykten for døden lever videre, til tross for forsøk på å fornekte den. Men så lenge den er undertrykt blir den steril. Her finner vi en av forklaringene på at så mange andre inntrykk er forflatet, på uroen i hele vår tilværelse. Jeg våger å påstå at vi her også finner en av forklaringene på at denne nasjonen betaler så ustyrtelig mye for sine begravelser."

Den aktuelle fortrenningen av døden skyldes ikke bare rent individuelle frykt- og forsvarsmekanismer - mye er også *kulturelt* betinget. De individuelle problemene forsterkes ved at vår sekulariserte modernitet ikke bare har mistet de religiøse forlengelsesperspektivene ut over døden, men også de alternative fremtidsperspektivene - også fremskrittsgudene er døde, både de teknologisk-vitenskapelige og de radikale-fri-gjøringsideologiske.

Denne moderne fremtidsløsheten gjør at vi lett synker sammen i mismot og apati. Vi blir narsister som trekker oss inn i vårt "minimale selv" (iflg. Chr. *Lasch*), foretar privat retrett

inn i en historieløs øyeblikktilværelse, ensidig beskjeftiget med egne selvopptatte overlevelsesstrategier. Narsisismegenerasjonens økte mentale belastninger og svekkede mentale ressurser gjør at den *må* fortrenge - den har ikke indre ressurser til å kunne se virkeligheten i øynene. For den fremtidsløse utgjør heller ikke slektkontinuiteten, dette å leve videre i etterkommerne, noen trøst.

Enda et kulturproblem: Døden har avløst seksualiteten som tabu- og fortrenningsemne nr. 1. Dette medfører at vi ikke bare mangler erfaringer om døden, men også et språk og et språkfellesskap å kommunisere slike erfaringer innenfor.

Fortrenningene av døden og dødsfrykten er som nevnt ofte skjulte, indirekte og vikarierende. Det er viktig å være seg bevisst at en rekke av våre hverdagslige virksomheter kan stimuleres og springe ut av ubevisst redsel for døden og dødeligheten:

- Når vi febrilsk jager etter et maksimum av øyeblikksnytelser la oss ete og drikke, for i morgen skal vi dø. La oss tilfredsstille våre naturlige appetitter, for disse er de eneste vi har.

- Eller når vi overanstrenger oss til døde for å realisere et liv i livsfylde med utrettelse av store ting.

- Eller når vi isolerer alderdommen, fortviler over aldringen, overreagerer på 40-årskrisen, dyrker ungdommen og desperat bedriver helsedyrkelse og terapeutisk livsforlengelse.

Midt i det perverterte og patetiske her, skjuler der seg ikke en fortrengt dødsfrykt som usynlig drivkraft?

Følgende samtidsobservasjon så ut til å bli mer og mer sannsynliggjort gjennom 80-årene: Den kritiske, emansiperte, rasjonaliserte og teknologiserte moderniteten har spilt fallitt og etterlatt seg et moralsk og mentalt konkursbo. Men samtidig, midt i den postmoderne forvirringen, viser det seg også "kompensatoriske" reaksjoner på denne moderniteten. En av de mest typiske er nyre-

ligiøsiteten, med dens tilbehør av naturdyrkelse og kvasireligiøse terapibevegelser.

Vårt spørsmål er her: Hvor mye fortrengt dødsfrykt - og reaksjoner på fortrengt dødsfrykt - finner vi ikke i oppblomstringen av nyreligiøse sjelevandringsteorier, i astrologiinteressen og de okkultistiske strømningene? Hva er vel spiritisme annet enn forsøk på å overvinne skrankene mellom de levende og de døde? I spiritistiske seanser kan jo avdøde meddele seg gjennom medier. En forholdsvis ny bestselger innenfor dette emnet har tittelen "Det finnes ingen død", og handler om en kvinnelig lege som mottok budskap fra sin avdøde mormor gjennom automatisk skrift.

Symptomatisk er også den sterke interessen for Nær døden-opplevelser, som også er emne for vårt kurs. Millioner av lesere kaster seg over bøkene av Moody og Kübler Ross, fordi de i disse beskrivelsene ser et halmstrå av et håp. Kanskje er ikke tilintetgjørelsen det siste likevel - døden er kanskje ikke et punktum, men et kolon, en døråpning og ikke en sluttstrek, selv for den som er uten en "tro".

Konklusjonen på dette må bli en dobbel:

1. Erich Fromm får rett i sin fortrenningsdiagnose - og i påpekningen av at fortrenningen av døden får konsekvenser for livet, for evnen til sann og egentlig livsbekreftelse.

2. Det er et stort spørsmål om det er mentalt og menneskelig mulig i det lange løp å holde ut den religionsløse rasjonalismens og naturalismens manglende meningsperspektiv på døden og dermed på livet. Det gjelder særlig etter avmytologiseringen av modernitetens mange sekulære meningserstatninger.

Livet blir rett og slett uutholdelig på denne måten. Jeg siterer med tilslutning et utsagn av tyskeren Bismarck, sagt i et klarsynt øyeblikk: "Uten håpet om et evig liv etter dette er dette liv ikke engang verd anstrengelsen ved å kle på seg om morgenen."

Avslutningsperspektiv

Det føles litt utilfredsstillende å tale om noe så personlig og eksistensielt som døden i allmenne, teoretiske og akademiske vendinger. Jeg føler behov for å tilføye at i tillegg til alle de teoretiske meningsperspektivene som er anlagt på døden som fenomen, så er spørsmålet om dødens mening først og fremst en personlig sak.

Goethe sier et sted at livet er for kort for vår sjel, den kommer før tiden er moden og målene er nådd. Slik opplevde han det, vi kjenner ham som en person med usedvanlig stor livsappetitt. Men dette varierer sterkt fra individ til individ. I dag tror jeg også mange føler at livet er blitt for langt for vår sjel. Vi lever etter at vi er mentalt og åndelig "utlevd" - ja, mange tumler med tanker om at dødsstraff ikke er den verste måten å straffe et menneske på, men heller et uendelig forlengt liv.

Poenget er å få frem at det kan være fruktbart å forestille seg livet som en naturlig syklus, en syklus som har en slags målrettethets mening - og som kanskje bekrefter dypere livslover enn tilfeldighetens og den rene naturnødvendighetens "mening". Syklusens lengde avhenger selvsagt av livsappetitens styrke - kynisk sagt: av hvor lang tid vi bruker på å gjennomskue livets illusjoner og forgjevesheter. Søren Kierkegaard døde 42 år gammel. Han var ikke bare mett av dager, han døde av å være mett av dager - eller av lengsel etter evigheten, som han selv ville oppgi som sin dødsårsak.

Mennesket lever *historisk*. Det er det som gjør dette med vår egen død til et problem. Vi erindrer en fortid og foregriper en fremtid. Noen ganger, i spesielle avklarte og fortattede øyeblikk befrukter fortiden og fremtiden, erindringen og forventningen hverandre

på spesielt meningsfullt vis. På personlige premisser komprimeres mitt liv, blir tydeligere. Uklare punkter får personlig mening, på oppvekkende eller oppfyllende vis.

Goethe sier et sted at livet er for kort for vår sjel, den kommer før tiden er moden og målene er nådd.

Foran døden er disse avklarede øyeblikkene hyppigere enn ellers. Kan hende fordi vi ikke forstyrres så mye av våre forgjeves og fortravlede fremtidsprosjekter - men dødens mening blir *min* egen, min mulighet, mitt ansvar, mitt oppgjør.

Det sier seg selv at dette også på spesielt vis er stedet for de religiøse menings spørsmål - om ikke før så nå. Kanskje, og det er det tragiske, aktualiseres ikke disse spørsmålene før nå. Kanskje er det først her - i påvente av døden eller etter hjerteinfarkt - at vi får evnen til å stille disse spørsmålene - spørsmål som bare kan besvares religiøst.

Først nå avsløres kan hende pinefullt tydelig at vi trenger noe å dø på. Vi trenger tilgang til noe som ikke kan mistes selv når vi mister alt annet. Det viser seg nå at det ikke kan finnes et meningsfullt liv uten en meningsfull død. Det vi hittil har satset på er ikke noe lenger, fordi vi intet kan ta med oss dit vi går.

Også den religiøse, den kristne for eksempel, frykter døden som den siste fiende som tilintetgjør alt. Men samtidig, ikke helt alt - noe er umistelig, noe fratar døden det siste ord. På kristne premisser ble nemlig alles død drept ved den ene døden. Den korsfestede kjærligheten skapte Liv - og dette Livet får det siste ordet. Et ganske utrolig budskap - er det troverdig? Ja, det får hver og en svare på - på personlige premisser.

Otto Krogseth, professor ved religionshistorisk institutt, Universitetet på Blindern. Adr. Postboks 1010, Blindern, 0317 Oslo 3.

Rune Amundsen

Virkelighetens gåte

Noen refleksjoner med utgangspunkt i nær-døden opplevelser

"Det er verdens hemmelighet at alt fortsetter å eksistere, og dør ikke, men trekker seg bare litt tilbake fra synshold, og kommer senere tilbake igjen."

Ralph Waldo Emerson

"Et hvert menneskets verdensbilde er, og vil forbli, et konstrukt av dets sinn og kan ikke bevises å ha noen annen eksistens."

Erwin Schrödinger

Den største paranormale hendelse er selvsagt livet i seg selv. Det mysterium at vi i det hele tatt er til. Eksistensens mysterium. Det ufravelige og uforståelige faktum at vi eksisterer er det egentlige grensesprengende og sannsynligvis uløselige mysterium. Men vår "normale", hverdagslige virkelighet har vi, kan man kanskje si, blitt vant til, og mysteriet i hverdagen går oss gjerne hus forbi. Denne vår lettvinde tendens til å glemme mysteriet i hverdagen blir ofte en hemske når vi skal begynne å diskutere, belyse og forklare noen av de "mindre" mysteriene. For eksempel de såkalte nær-døden opplevelsene som klart må betegnes som et "paranormalt" fenomen sett i forhold til vår sedvanlige sansebaserte virkelighet. Men våre distinksjoner mellom det normale og paranormale er i prinsippet et trosspørsmål. Den menneskelige evne til å se er like mysteriøs når vi så å si er "inne" i kroppen som når vi tilsynelatende synes å være "utenfor" kroppen (som i nær-døden fenomenets merkelige opplevelsesfære).

Vitenskapsteoretikeren Tomas Kuhn kaller de vitenskapelige trossystemer som er i maktposisjon til enhver tid "normal" vitenskap. Det som er god "normalvitenskap" i vår tid

kalles for fysikalisme. Fysikalismen har som grunnleggende antagelse at alle menneskelige fenomener, tanker og følelser begynner og slutter med kroppen, og kan på sett og vis reduseres til kroppslig og fysiologiske prosesser. Nær-døden opplevelsen er interessant fordi den fenomenologisk synes så å si å være utenfor kroppen. Og fra dette uvanlige referansepunkt fortsetter den menneskelige bevissthet ufortrødent å gjøre alle de "ting" som vi av gammel vane tillegger kroppen, - ja til og med legger den alen til sin vekst både funksjonelt og opplevelsesmessig. Menneskene som har vært på dødens terskel er nærmest entydig i sin "begeistring" over hva de opplevde. Og ikke minst: Subjektivt sier de alle at dette var en "virkelig" opplevelse og ingen drøm eller innbilning.

Descartes hevdet som kjent at mennesket eksisterer fordi vi tenker. Kanskje kan vi si at det moderne mennesket, - det som "tror" på fysikalismen, eksisterer fordi det har en kropp og fysiske sanser. Ut av dette har det vokst fram materialistiske og teknologiske livssyn som har vært svært dominerende i vår tid. Nær-døden opplevelsen setter et stort spørsmålstegn ved alt dette. Den setter også et stort spørsmålstegn ved vår hverdagslige sansebaserte virkelighetsoppfatning, og gjør det naturlig å stille spørsmålet om vår virkelighet hviler på en større og man kan kanskje si "usynlig" virkelighet bortenfor. Nær-døden opplevelsen utgjør således en "anomali", et fenomen som ikke "passer", for den "fysikalistiske normalvitenskap".

Fenomenologi

Det som i første rekke gjør nær-døden opplevelsene så interessante, er jo at disse fenomenene ikke er abstraksjoner, ikke er dogmer og ikke er teorier, men virkelige menneskelige opplevelser på dødens terskel. Fenomenet, som vekket omfattende, både allmenn og vitenskapelig, interesse på midten av 70-tallet med boken *Livet etter Livet* av den amerikanske filosof/lege Raymond Moody, har en struktur som er svært konsistent og synes så langt å framkomme forbausende resistent til både kulturelle og individuelle forskjeller. Et annet og ytterst sjeldent forekommende fenomen er jo at Moodys bok, som ble en "bestselger" over hele kloden, samtidig oppnådde å bli tatt alvorlig av vitenskapens verden. Selvsagt er ikke Moody den første som har omtalt eller kjent til disse fenomenen, men han var den første som framstilte det på en seriøs men samtidig levende måte. Og ikke minst, han ga det et navn som "passet".

I tiåret etter Moodys "oppdagelse" av nær-døden opplevelsen har fenomenets eksistens blitt bekreftet av en rekke uavhengige vitenskapelige undersøkelser. Det er ikke lenger tvil i den vitenskapelige verden om at disse opplevelsene er "virkelige". Det som diskuteres nå, er på hvilken måte de er virkelige. Et spørsmål jeg skal komme tilbake til noe senere i foredraget. Men la oss nå først ta oss tid til et eksempel på en nær-døden opplevelse. Den livstruende krisen oppsto i forbindelse med et alvorlig hjerteinfarkt og er for øvrig hentet fra min egen hjemby Florø:

"Det er ikke så vanskelig å beskrive opplevelsen jeg hadde for den er så tydelig og klar. Det som kan være verre, er å finne ord som er dekkende, men jeg får forsøke. Etter en periode med stress og press smalt det med et sabla hjerteinfarkt. Jeg ble innlagt om morgenen og ble verre og verre utover dagen, kvelden og natten. De første dagene går i surr, men jeg tror det var første natten den største krisen kom. Smertene var intense og gjorde meg, sammen med avtagende

hjerterfunksjon, bevisstløs. Det ble svart. Så begynner det å lysne, og jeg er på vei opp av sengen i horisontal stilling, flytende som en vektløs. Jeg så ned med et visst vemod på den kvite, elendige, som lå igjen der. Jeg er nå kommet cirka ti meter opp, og ser en sykesøster reise seg fra stolen på andre siden av rommet og bevege seg hurtig mot sengen. Hun bøyer seg over sengen. Jeg kan ikke se hva hun gjør, men jeg ser apparater og surstoff-flasker. Hun ser på apparatet (EKG) og på "det" i sengen. Jeg ser med klarhet på knuten som håret hennes er satt opp med i nakken under hetten. Huden er hvit ned til den brune halsen. Det hele er på en måte likegyldig for meg (som ellers alltid har likt å studere pene piker), og jeg er nå klar over at jeg holder et hvitt tau i hendene. Ene enden går ned i sengen, resten flyter vektløst i bukten. Tauet glir langsomt "gjennom" hendene og jeg stiger. Jeg er ved inngangen til en tunnel som går rett opp. Den er formet som den er en slag skyer. Gjennom tunnelen strømmer mot meg det jeg vil kalle lys-musikk. Dette er en ny dimensjon av lys og musikk i ett. Det er det vakreste jeg har opplevd. Nå er enden av tauet der, og jeg vet at slipper jeg, vil jeg gli oppover og vekke for alltid. Det får meg til å tenke på alt ugjort "der nede", på familien og alt rotet jeg må ordne opp i før jeg kan dra. Jeg vet at de trenger meg og jeg begynner å hale meg nedover. Det er ingen motstand og jeg "glir" på plass i sengen, og alt blir mørkt. Da jeg våknet igjen, så jeg rett inn i ansiktet til en sykesøster som sa noe sånt som: "Å Gud skje lov!" Så var det mørke og smerter igjen. Opplevelsen var klar og tydelig. Ingen ting virket unaturlig. Den vidunderlige "lys-musikken" og den "vennlige varmen" som strømmet deg i møte var fantastisk. Det var en opplevelse så fin at jeg senere ikke kan annet enn å innrømme, at jeg har fått et gløtt inn i en dimensjon vi ikke kjenner. Det er klart at dette har satt livet mitt i et annet perspektiv enn før. *Det er et eller annet i enden av tunnelen.*"

La meg så bare få tilføye: Denne usedvanlige beretning kommer fra en mann som ikke kan betegnes som religiøs i noen vanlig forstand, som ikke hadde hørt om noe lignende før sin egen opplevelse, og som etter mitt beste psykologskjønn er en høyst sannferdig og nøktern informant. Og angående troverdighet: De av mine informanter som jeg har vært i direkte kontakt med, har alle som én overbevist meg om at opplevelsene er autentiske og virkelige i den forstand at de er opplevd. Dette er for øvrig en erfaring jeg deler med mange andre forskere i dette feltet. Raymond Moody skriver bl.a. dette om troverdighet:

"På en måte som det dessverre er umulig å dele med andre, er det derfor for meg fullstendig utenkelig at disse opplevelsene skulle være oppspinn."

Om jeg skal si litt allment om noen hovedtrekk i disse opplevelsene, så har jeg i den boken jeg skrev om det - kalt *Livets Speil*, delt opplevelsene inn i tre ulike faser. Andre forskere har findelt opplevelsene mer, men dette avspeiler ikke reelle ulikheter i opplevelsene. Det er bare snakk om forskjellige "oppløsnings-nivå". Nær-døden opplevelsens første fase gis ofte betegnelsen "Fred og ro", den andre fasen den "Utenom-kroppslige" fase og den tredje den "Transcendentale/overskridende" fase. Denne inndelingen skyldes at første del av nær-døden opplevelsen preges av at frykten og kampen mot døden plutselig forsvinner, og en blir på en "ubeskrivelig" måte fylt av en følelse av fred og ro. Nøye knyttet til dette er andre fasen og dens spesielle følelse av å sveve "utenfor" seg selv. Og til slutt den transcendentale eller overskridende fase, hvor man synes å komme inn i et "ujordisk" landskap. Her synes den menneskelige bevissthet å fungere i en slags annen virkelighetsdimensjon. Overgangen mellom den utenom-kroppslige og den transcendentale fase oppleves gjerne som en slags tunnel eller mørke.

Som sagt, denne høyst spesielle, og for svært mange moderne mennesker overraskende, opplevelsessfære på dødens terskel, er nå bekreftet av uavhengige, tverrkulturelle og tverrfaglige undersøkelser av en rekke forskere. Den neste fase i forskningsprosessen er naturlig nok knyttet til hvordan man skal forstå disse opplevelsene.

Refleksjoner

Undertegnede inviterte til en større vitenskapelig konferanse om denne problemstilling sommeren 1989 i Florø. Der var en lang rekke av de mest kjente forskerne både fra USA og Europa på feltet representert. Fokus var her problemstillingen på hvilken måte disse fenomenene er virkelige. Tyder de for eksempel på at det er "et liv etter døden" - og at det er uavhengige eller så å si parallelle virkelighets-dimensjoner eksisterende til vår egen velkjente fysiske. Og som ellers i vitenskapen så er der som regel to forskjellige konkurrerende teorier. Disse var også representert i Florø. Den engelske forsker (fra Universitetet i Bristol), Susan Blackmore, mente at nær-døden opplevelsen ikke var noe annet enn visjoner fra den "døende hjerne" og er mulig å forstå med det vi vanligvis kjenner til av fysiologi og nevropsykologi. Der finnes også flere andre forskere som har tatt fenomenet til seriøs vurdering og som i prinsippet er enig med Blackmores konklusjoner. Den amerikanske psykofarmasøyt Ronald Siegel er en av disse.

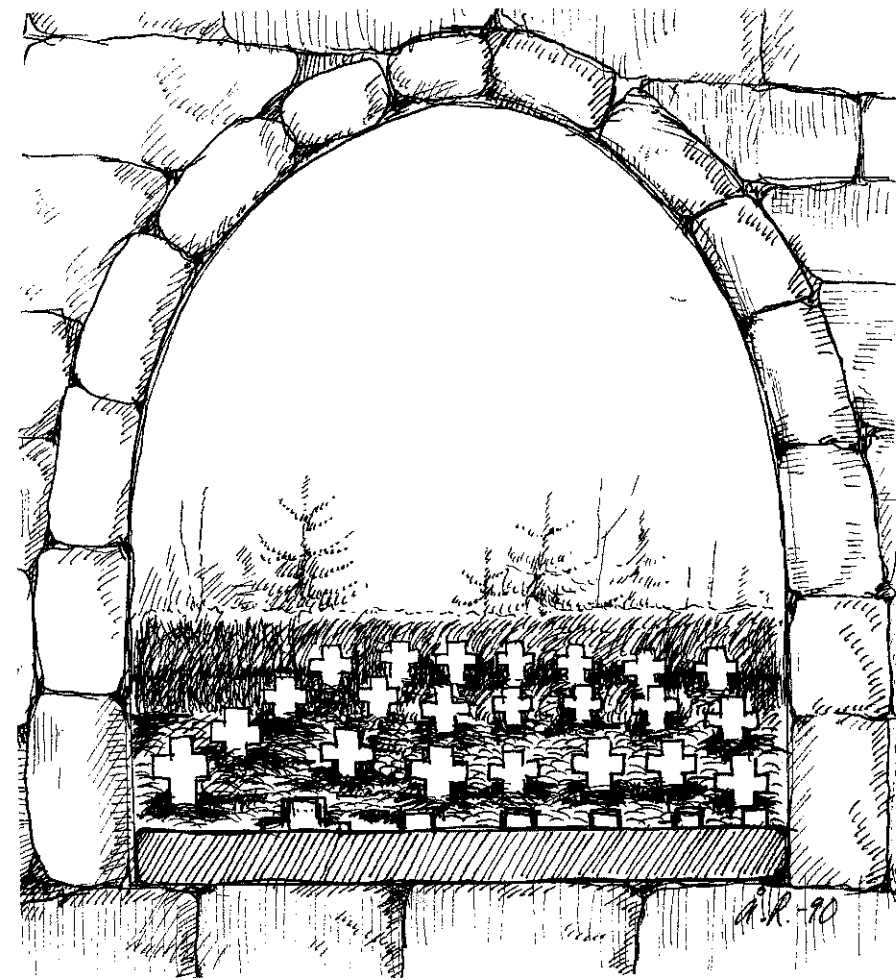
Ellers er det også en rekke andre som mener at dette er genuine opplevelser som antyder at menneskets bevissthet så å si er større og annerledes enn den menneskelige hjerne, og ikke mulig å redusere til vår fysiske virkelighet. Selv har jeg også etter hvert kommet til at mitt gamle paradigme nemlig fysikalismen - måtte oppgis og har vært "nødt" til å utarbeide en slags ny form for dualistisk tenkemåte hvor det fysiske og det psykologiske synes å være to separate "virkeligheter", men samtidig også på en mysteriøs måte to sider

av samme sak. Dette er ikke stedet for å utdype denne problematikken, men la meg i alle fall mot slutten av dette foredraget oppsummere hvorfor jeg tror at nær-døden opplevelsen er *virkelig* og antyder at menneskets bevissthet er *større* enn kroppen.

1. Mitt første hovedpoeng er at opplevelse subjektivt er svært virkelige. Alle som har hatt slike opplevelser, uansett holdningsmessig utgangspunkt, om de er "troende" eller "ikke-troende", uansett religiøs bakgrunn - er overbevist om at opplevelsene er virkelige. Det dreier seg ikke om drøm eller innbilning. Det dreier seg om en reell opplevelse som for de aller fleste synes å være "virkeligere" enn

vår fysiske virkelighetsdimensjon. Dette er et allment synspunkt blant hele "populasjonen" av de som har slike opplevelser.

2. Videre er opplevelsene "objektivt" virkelige. De ganger vi har hatt anledning til å få sammenlignet den "paranormale informasjon" som samles inn i de utenom-kroppslige sansningene med "vanlig" persepsjon, så viser det seg at det "stemmer". Om det viser seg gjennom framtidig empirisk forskning at dette blir bekreftet, utgjør dette en "falsifisering" av det fysikalistiske paradigme. Dette er en særdeles grensesprengende dimensjon ved nær-døden fenomenet, og burde vært viet seriøs og omfattende interesse innenfor ulike

vitenskapelige disipliner. Når døden opplev-
elsen gjør det naturlig å stille hypotesen at
den menneskelige bevissthet kan "samle in-
formasjon" uten kroppens hjelp. Om dette
kan dokumenteres via vitenskape lig utprø-
ving, - og nær-døden fenomenet utgjør på sett
og vis et naturlig eksperiment i denne sam-
menheng, vil det eventuelt snu opp ned på en
rekke av de grunnleggende antagelsene som
vår vitenskapelige (og samfunnsmessige) ak-
tivitet bygger på.

3. Også ettervirkningene etter en nær-døden
opplevelse er interessante. De fleste som har
vært oppe i dette særegne fenomenet sier at
det betyr svært mye for hvordan de lever livet
etterpå. Ikke bare forsvinner frykten for dø-
den, men meningen med livet blir på en måte
utdypet. Faktisk understreker mange at dette
er for dem det viktigste aspekt ved opplevel-
sen de hadde.

4. Videre viser det seg at en del av nær-dø-
den opplevelsene har en paranormal informa-
sjon ved seg som så å si overskrider vårt
"lukkete" forhold til tid og rom. Nær-døden
opplevelsen er strukturert i en annen tidsdi-
mensjon hvor fortid og framtid ikke er meka-
nisk og "lineært" som vi er vant til. Der er
eksempler på klipp av "framtiden" som er for
naturalistiske til bare å være "tilfeldigheter".

I det hele tatt utgjør nær-døden opplevelsen
et rikt erfaringsgrunnlag til å forske videre på.
De hypotesene som naturlig reiser seg i til-
knytning til dette materialet, er provoserende
og overraskende sett i forhold til vedtatte
sannheter innenfor en rekke akademiske disi-
pliner. Selvsagt vil alle være enige i at så langt
er dette tentative data og tentative hypoteser,
ikke minst fordi de er stikk i strid med det
rådende paradigme innenfor moderne viten-
skap, men samtidig har disse "anomaliene" så
mye stringens og konsistens over seg at de
fortjener å bli utforsket med det beste av vår
vitenskap; dens krav til udogmatisk søken
etter erkjennelse og systematisk datainnsam-
ling.

Avslutning

Nær-døden opplevelsen setter stort spør-
smålstegn ved mange av våre vedtatte sann-
heter. Den antyder videre at vår fysiske
verden synes å "hvile" i en "større" og utvidet
virkelighetsdimensjon. Er vår virkelighet en
"illusjon" i forhold til denne mer utvidede
virkelighet? For undertegnede kan det synes
som et positivt svar på dette spørsmål er det
mest rimelige. Ulike vitenskapsgrener og
fagdisipliner har satt store spørsmålstegn ved
hvor virkelig "virkelig" er, og den nye be-
vissthetsforskningen som nå synes å kartlegge
de dypere delene av vår menneskelige psyke,
synes også å gi et nytt og spennende bilde av
dette "indre" landskap. For min egen del teg-
ner det seg et helt annet bilde enn det jeg
hadde forventet, og psykologiens essens som
jo lenge har vært "adferd" framkommer etter
hvert i et ganske annet lys.

Kanskje kan ikke "virkelighetens gåte" bli
"løst", verken med forskning på nær-døden
opplevelser, eller annen forskning for den
saks skyld. Men nær-døden opplevelsen tje-
ner som en bro for kommunikasjon, og en rik
kilde til informasjon om menneskets psyke,
og fortjener en langt større og systematisk
utforskning. Den utgjør en trussel mot de
mange av våre vedtatte sannheter - både på
det religiøse og det vitenskapelige området. I
våre vitenskapelige institusjoner er psykologi
blitt redusert til studiet av adferd og det "ut-
vendige", mens den "nye" bevissthetspsyko-
logi har vist at psykens dypere og så å si
"indre" lag, kan utforskes og kartlegges både
på en seriøs, vitenskapelig og ikke minst opp-
løftende måte. Enten vi liker det eller ei: Livet
laves ufravikelig i relieff til døden, og "dog-
met" om at vi ikke kan vite noe om døden, er
paradoksalt nok også en teori om døden.

Rune Amundsen, Psykolog ved fyl-
kessjukehuset i Sogn og Fjordane,
6900 Florø

Arnstein N. Johnsen

Barns møte med døden - hva kan skolen bidra med?

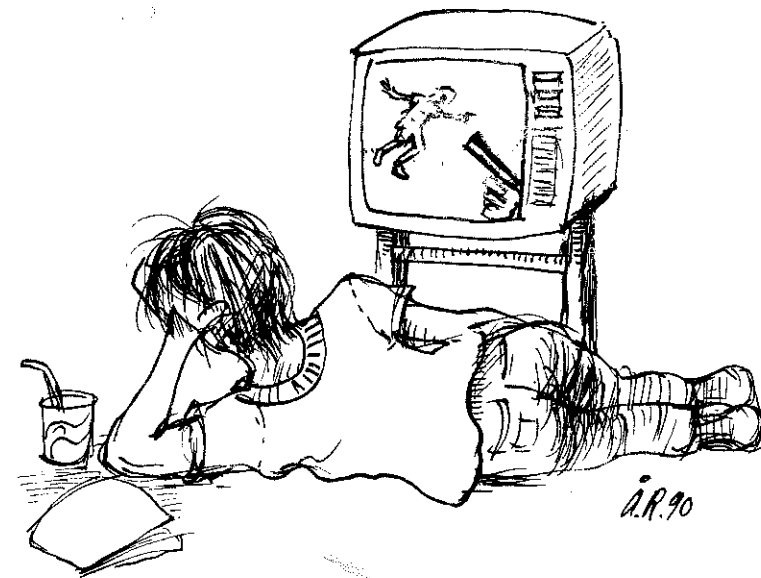
Det følgende bygger på teoretisk fordyp-
ning og praktiske erfaringer fra arbeid som
kateket, prest og sosionom - bl.a. i kontakt
med skolens undervisning.

Først litt om hva vi mener med "Barns møte
med døden". Dette møtet kan være at barnet
opplever et dødsfall i familien eller i nabolag-
et, eller det kan være barnet som møter
fenomenet død i sin alminnelighet: i naturen,
i media, i litteratur osv. Begge disse sider vil
jeg forsøke å belyse. Jeg vil derimot ikke ta
opp spesielt problematikken med barn som er
alvorlig syke. Det ville sprengte rammen.
Dessuten er en god del dekket gjennom diver-
se litteratur.

Utfordringen er: "Hva kan skolen bidra
med" når det gjelder døden som fenomen
generelt og spesielt ved dødsfall i den nære
krets? Jeg vil særlig legge vekt på hvordan vi
gjennom undervisningen kan gi barna en be-
redskap for døden. Erfaringene har vist meg
hvor mye lettere det er for barn og voksne når
barnet har en forståelse av døden og kjenn-
skap til sorg før et dødsfall skjer - f.eks. i den
nære familien.

Jeg har forsøkt å sammenfatte skolens bi-
drag i 3 stikkord:

- kultur- / tradisjonsformidling
- hjelp til livstolkning
- avgrenset omsorgsfunksjon

Det er viktig å understreke at skolen har en *avgrenset* omsorgsfunksjon, fordi det er foreldrene som har hovedansvaret, og fordi en lærer må sette klare grenser for hvor mye man skal involvere seg i omsorg. I motsatt fall vil man fort sprengt seg.

Barnas situasjon

Barns generelle forhold til døden er på den ene siden preget av "den fjerne død" ved at mennesker i større grad enn før dør på institusjon og ved begravelser som skjer i "stillehet". På den andre side oversvømmes barn av en mediaformidlet død gjennom nyhetsoppslag og filmer av ulik karakter på video og TV. Døden blir noe masseprodusert og upersonlig, som barn har problemer med å forholde seg følelsesmessig til. Døden som en del av hverdagslivet får mange barn et svakt begrep om, særlig i bysamfunn. Fremdeles er døden et tabuemne i mange sammenhenger, i mange familier.

Når et dødsfall inntreffer, opplever en del barn at de voksne blir svake modeller å identifisere seg med og lære av. Mange voksne sliter selv med å takle dødsfall og sorgsituasjoner. Det skyldes at nettverket rundt familien ofte er svakere enn før. Mens man tidligere opplevde at familie, naboer og venner stilte opp med hjelp til å stille den døde, besøke hjemmet med den døde i seng, markere begravelsen med flagging osv., opplever mange at de er mye overlatt til seg selv. En økt profesjonalisering av gjøremålene rundt gravferden med begravellesbyråer som "ordner alt", bidrar til at døden blir noe fremmed, den voksne blir ensom og usikker fordi man "liksom ikke gjør noe". Og barnet ser lite sammenhengen mellom sorg og alt det praktiske som hører med ved et dødsfall.

Skolens oppgave

I denne situasjonen har skolen en viktig oppgave med å formidle den delen av vårt kulturgrunnlag som omfatter død og sorg, det som tidligere ble formidlet gjennom praktiske opplevelser og erfaringer i nærmiljøet.

Barna var direkte vitner til at slektninger og naboer ble syke og døde. De så alt som ble gjort. Sorg og gravferd ble et mønster av kjennskap som vokste naturlig fram.

Skolen skal også gi hjelp til livstolkning ved å ta barns utvikling og spørsmål på alvor. Den skal gi en adekvat forståelse av døden som fenomen på ulike klassetrinn, formidle kunnskaper og holdninger - bl.a. hvordan barn kan vise omtanke for kamerater ved et dødsfall i familien. Det er også naturlig at skolen viser en særlig omsorg når en av elevene opplever at en nær person er død.

Noen innholdsmomenter i undervisningen

Noen sentrale sider i undervisning om døden vil f.eks. være:

- Døden som en del av livet, en livsfase. Livsfasen fra menneskets unnfangelse til fødsel er blitt viet stor oppmerksomhet og har ofte fått en bred plass. Livsfasen aldring og død synes derimot ikke å ha fått den samme oppmerksomhet og vektlegging (f.eks. i M87). Er disse de nye tabuområdene? Nettopp i et samfunn som skjuler disse delene av livet, er det en sentral oppgave å formidle til nye generasjoner aldring og død som en del av livet.
- Gravferdsskikker før og nå. Her det mye verdifullt og livsnært å hente.
- Sorg og dødsangst er krevende fenomener å ta opp i en undervisningssituasjon. Men det er viktig, fordi dette er viktig for barnets tanke- og følelsesliv. En del skjønnlitteratur kan trekkes inn for å knytte det til praktisk hverdagsliv.
- Det vil også være naturlig å belyse noen begreper fra ulike faglige vinkler: død, håp, fellesskap m.fl. Målet må være å bygge opp og styrke et begrepsapparat for å takle grunnleggende livsområder.

Noen forutsetninger

Det er viktig at vi avklarer vår rolle, egne og andres muligheter og begrensninger osv., når vi tar opp temaet barn og døden. Det er også en del forutsetninger som må eller bør være til stede.

Den mest avgjørende forutsetningen er vårt eget forhold til døden. Vi voksne er modeller for barna. Det er gjennom *våre* holdninger og handlinger at barna først og fremst får vite hvordan livet leves, hvordan død og sorg møtes. Skal barna lære noe om å leve med død, sorg og håp, er det viktig hvordan vi lever med død, sorg og håp. Vi har lett for å unngå å snakke om døden og det å dø - og kanskje til og med unngår vi å tenke på det. Sannheten er imidlertid at du og jeg og alle mennesker møter en ende, en slutt. Døden er en del av livet vårt. Å komme til rette med døden gjør oss derfor frie til å komme til rette med livet.

Tidligere var sex tabu, og man antok at barn ikke hadde seksuelle følelser. Er det i dag døden som er tabu? Mange mennesker er overbeviste - iallfall i underbevisstheden - om at de er udødelige. Døden er en trussel mot noe dypt i oss. I medisinen er ofte døden et nederlag, det unormale. Men barn kan spørre spontant om døden og gi voksne hjelp til å snakke om et grunnelement i livet, kanskje nøkkelen til et meningsfylt liv med håp.

Å komme til rette med døden gjør oss derfor frie til å komme til rette med livet.

Før eller siden vil man sannsynligvis møte barns spørsmål om døden: fra elever, fra egne eller venners barn etc. Standard svar gir ofte liten hjelp. Vi må investere noe av oss selv - vårt eget forhold til sykdom, død, sorg, smerte, håp og glede. Da kan vår kunnskap, erfaring og livsholdning finne gjenklang i et annet menneskes indre, som er på leting etter holdepunkter, mening og trygghet. Jo mer reflekterte vi er på dette området, desto større er sjansen for at vi kan møte barna i deres behov.

Det kan være verdifullt å bruke tid til å få kontakt med våre egne holdninger. Vi kan forsøke hver for oss å fullføre setninger som: Døden er ... Å snakke om døden er ... Å dø er

... Hvordan blir svarene? Personlige eller upersonlige? Svarene og arbeidet med dem må være den enkeltes vandring med livets dypeste spørsmål. Noe er helt privat, men noe er det også viktig og nyttig å drøfte med andre.

- Vi vil stadig komme til et punkt hvor vi utfordres til å:
- akseptere at vi ikke kan forstå eller mestre døden fullt ut.
- akseptere at en dag skal vi dø, skal det settes en sluttstrek for vårt liv.
- akseptere at vi bevisst og ubevisst har angst for døden, at vi har spørsmål og følelser. Å ha en tro betyr nødvendigvis ikke fravær fra angst.

Hva gjør vi med tankene og følelsene våre? Det kan være fristende å kjenne litt på dem og så skyve dem godt inn i underbevissthedens tåke. Men det er viktig at vi arbeider med oss selv, ikke slik at vi blir totalt fiksert på det, men slik at vi har kontakt med våre følelser og kan være trygge så langt vi er kommet. Vi kan arbeide med oss selv gjennom fag og skjønnlitteratur, gjennom samtaler med andre osv.

Det kunne være interessant å ta opp død og angst i forhold til teologi, gudsbilde, evangeliet. Men det ville sprengt rammen. La meg bare trekke fram dette: Angst for døden kan dominere oss, det er ikke unormalt for en periode. Angst for livet gjør oss redde for å møte framtiden. Angst for døden gjør oss redde for å gi opp framtiden. Evangeliet sier noe om at Gud har omsorg for nettopp slik vi er. Tro kan leve side om side med angsten, og noen ganger slik at angsten kan overvinnes eller spille en mindre rolle. En har sagt: "Å snakke om himmelen før vi ser sannheten om at vi og alle mennesker skal dø, er ikke håp, men flukt! Oppstandelse er meningsløst uten at døden er virkelig" (jf. også 1. Kor. 15,22).

Andre forutsetninger som bør nevnes når det gjelder barn og døden som tema i skolen, er samarbeid mellom faglærerne. Hva er behovet? Hvilke ressurser har vi? Hva er natur-

ALT GÅR LATTERE MED ET DIKT

REKKE HENDER

Torhild Moen (red.)

MORGENSAMLING I UNGDOMSSKOLEN

Dikt og prosastykker ordnet etter tema.

«Et kresent utvalg, satt sammen med skjønnhet og pedagogisk forståelse» - *Ove Hestvold i Stavanger Aftenblad*

144 s. innb. kr. 195,-

Collets gt. 43 - P. B. 2623 St. Hanshaugen
0131 Oslo 1 - Tlf. (02) 60 64 22

lige innfallsvinkler? etc. Videre er selvsagt kontakt med foreldrene viktig. De bør få vite når og hvordan emnet blir tatt opp i undervisningen - bl.a. verdisynet.

Det burde være naturlig med et samarbeid mellom skole og kirke når det gjelder dette emnet. All behandling av emnet "døden" vil dessuten formidle verdisyn - ikke bare i kristendomsfaget, men i alle fag. En samtale mellom lærer og prest vil f.eks. kunne oppklare hvilke forestillinger om døden som har sine røtter i den kristne oppfatning og tradisjon.

Noen didaktiske momenter

Skal døden tas opp på alle klassetrinn? Skal emnet tas opp i en større integrert sammenheng eller først i aktuelle situasjoner? Jeg kan ikke gi noe fasitsvar på dette. Det avhenger av de lokale forhold. Jeg vil bare peke på betydningen av å bygge opp en god beredskap hos elevene. Det ville være naturlig å berøre emnet på de fleste trinn, f.eks. ved at døden omtales i skjønnlitteratur som en naturlig del av livet ved siden av andre livsfaser.

Flere fag står her sentralt:

- Kristendoms-kunnskap (nær sagt alle hovedemnene).
- Norsk som "et sentralt kultur- og tradisjonsbærende" fag. Se særlig i M87 om hovedemnet Litteratur: "bygge ut kunnskapen sin om ulike livsområder, ta stilling til verdispørsmål og skape seg framtidsbilder og framtidshåp". Høytle-sning og prosjektarbeid.
- Samfunnsfag. De fleste målformulering-ene berører emnet om ikke spesifikt: felles-kap, historie, helse, livsformer /grunnlag eller kommunikasjon.
- Naturfag. (Liv, arv og utvikling, dyr og planter, kropp og helse.
- Musikk. "Hvordan musikk blir brukt i ulike sosiale, kulturelle og historiske sammen-henger". Her kan mye formidles og "ut-trykkes", f.eks. om musikk i begravelser.
- Heimkunnskap. Bl.a. sorg og omsorgsopp-gaver i familien.

- Jeg savner at omsorg i forbindelse med sykdom og død ikke er uttrykt i Mønster-planen.

Undervisning som tar døden opp som emne bør:

- Ta barna på alvor.
- Legge vekt på innlevelse og gjenkjennelse (sette ord på barnas forestillinger, ta fram realistiske situasjoner).
- Stimulere til undring (livets mang-fold/grenser/betingelse, skaperverket, tid og evighet).
- Formidle trygghet og framtidshåp (verdien av livet nå, håp, angst - trygghet).
- Fremme fellesskap og ansvar (omsorg i familie og nærmiljø).
- Gi kunnskap (døden som realitet, tradisjo-ner, bibelberetninger).

Noen metodiske stikkord:

- Høytle-sning. Det er kanskje den metoden som egner seg best for å ivareta helhetsper-spektivet på livet, gir mulighet for gjen-kjennelse, motiverer for omsorg osv. (litteratur som har døden som hoved- eller delmotiv). - Morgensamlinger (M87). Død, håp, fellesskap og omsorg kan berø-res gjennom sang og musikk, tekst og bøn-ner.
- Samtale.
- Besøk fra kirke - intervju/samtale om be-gravelse, spørsmål fra elever. - Ekskur-sjon til gravkapell/kirkegård (f.eks. hva grav steinene forteller).
- Prosjektarbeid/enkle arbeidsoppgaver.

Kort om noen utviklingstrekk

Til fordypning henvises det til diverse fa-glitteratur.

For små barn synes døden tankemessig å være en tilstand med fullstendig ro: ikke røre seg, ikke snakke osv. Men det er vanskelig for dem å forstå at den døde ikke kan våkne til liv igjen. De kan være preget av magisk tankegang: "Jeg var sint på bestefar, derfor er han død".

Fra 6-7 årsalderen forstår barnet mer sam-menhengen i livsløp fra begynnelse til slutt. Mange hvorfor-spørsmål, blanding av fantasi og virkelighet. Litt senere kan det komme en periode med særlig interesse for dødsproses-sen, nesten inn i det "makabre". Etter hvert forstår barna at døden gjelder alle. Hos noen ser man tegn til dødsangst.

Fra 10-12 årsalderen øker evnen til abstrakt tenkning. Hva skjer etter døden. Samtidig kan de intellektuelt distansere seg fra døden. Det er de gamle som dør. I tenårene er det mange forskjeller: Noen vil gjerne snakke om døden, andre synes ikke "å være interessert".

Det er verdt å merke seg at barna følelses-messig fatter mer av døden som realitet enn det de tankemessig kan gi uttrykk for.

Kort om sorgreaksjoner

Barns reaksjoner i forbindelse med dødsfall er i stor grad lik de voksnes. Noen ganger blir de mer katastrofepreget, avhengig av barnets situasjon og forhold til den som er død. "Ver-den raser sammen". Ellers finner vi som el-lers: gråt, tristhet, fornektning og protest, søvnforstyrrelser, kvalme, feber, smerter. Noen barn blir mer tilbaketrukkne og isolerte, andre mer aggressive eller ukonsentrerte. Ofte ser vi at barn har behov for å "gjøre verden liten", få mindre ansvar en kort stund, behov for tid og åpenhet fra en omsorgsper-son. Lek er ofte barns språk for det de ellers ikke får uttrykt. Egil Elseth har skrevet en eksistensielt preget oversikt over holdninger til døden med eksempler fra litteraturen: Husk at du skal dø. Litteratur er en god inn-fallsvinkel til å ta opp temaet døden i under-visningen.

Arnstein Johnsen, kapellan i Tonsen menighet, Oslo. Adr. Travervei 16, 0588 Oslo 5.

Å snakke med elever om døden er vanskelig. Litteraturen kan gi hjelp både fordi den "objektiverer" vonde følelser samtidig som den gir mulighet for innlevelse og engasjement. Egil Elseth har redigert lyrikkantologien "Er du alt der, min mørke blom - nordiske dikt om døden" (Den norske bokklubben 1989). Denne artikkelen viser ulike holdninger til døden som kommer til uttrykk i litteraturen.

Egil Elseth

Memento mori

Ansikt til ansikt

"Når et menneske dør, så ligger han der", heter det i Jobs bok. Så brutalt kan det sies, så nådeløs er virkeligheten. Men døden er demokratisk. Alle tråder samles til slutt i dødens punkt. Det er den store menneskelige fellesopplevelse som knytter oss sammen i et skjebnefellesskap.

Litteraturen vrir av eksempler på menneskers møte med "den siste fiende". Vakrest er kanskje Platons skildring av Sokrates' siste stund. Uanfektet tømmer han giftbegeret, setter seg på sengekanten og samtaler rolig med sine skrekkslagne venner. "Kriton, vi skylder Asklepios en hane. Ofre den til ham og glem det ikke". Det var avskjedsreplikken.

En annen dødsscene er ikke mindre klassisk. I en mørk have ligger en ung mann på kne og roper ut sin angst for døden. Hans nærmeste venner har sovnet. Angsten rykker i ham. Blodet drypper. Med "høye rop og tårer" trygler han om å få slippe unna døds-grepet. Han blir ikke bønnhørt. Smertens og angstens beger skal tømmes til bunns. *Jens Bjørneboe* har fanget inn dette vanskelige øyeblikk:

*"Når dagen er kommet, og timen er kommet
Og du skal bli stilt-opp mot muren og blø
Og de som holdt av deg
For lengst er gått fra deg
Da skal du få se: Det er ensomt å dø."
("Ordet" nr. 3, 1966)*

Mellom disse to ytterpunktene vil vi finne ulike holdninger til døden. Er det da så vanskelig å stå ansikt til ansikt med det uavvendelige?

Det er nok det. Det er antagelig så vanskelig at de fleste av oss trenger et helt liv for å lære den leksen. Av og til kan en forundre seg litt med lille *Annika* i *Gunnel Beckmans* barnebok "Adgang til festen". "Burde man ikke lære litt om døden på skolen. Litt trening i å tenke på døden. Like gjerne det som trening i balansegang på bommen ..."

Innfor døden er det noen som gjør *Epikurs* ord til sine: "Døden skal man ikke frykte, for når den er der, er ikke jeg, og når jeg er, er ikke den".

"För oss ögonblicket"

"Jag tror på köttets lust och själens obotliga ensamhet", heter det i et skuespill av *Hjalmar Söderberg*. For mange ble dette en trosbe-

kjennelse, et livsmotto. For dem var døden et barmhjertig punktum. Evighetsdimensjonen var selvoppholdelsens lille lureri.

Og Gud?

Lengselen og håpet måtte vel også ha et navn. Men her og nå fullbyrdes en mening. "Det torde hända att livets enda mening är det att leva - och sedan dö", forkynte *Söderberg*.

I *Bjørnsons* "salme" fornemmer vi også gleden ved livet her og nå:

*"Bland dig i livs-fryden, du, som fik være
blomst dens vår,
nyde et døgn til det eviges ære
i menneske-kår."*

Tanken på døden tenner raseriet hos *Olof Lagercrantz*:

"...

*Vänd honom ryggen!
Hans blick, som inte finns, förlamar.
Genom hans öken av tomhet
susar vi på vår flygande matta.
Lökar har vi med oss och säckar med vat-
ten.
Släng evigheten till honom,
må han gnaga dess torra ben.
För oss ögonblicket,
smärtan, orden av trots
och gemenskapen på färden."*

(*"Linjer"*, 1962)

Det korte perspektiv behøver ikke knekke livsviljen. Det kan endog øke livsappetitten og gjøre døden til en befrier:

"Gå i den sene aftenstund

til bryggen ved fergestedet!
Og gå med takk på din bleke munn
for hvert et døgn av glede!
Så ror han dig over et nattlig sund."

(Øverland i "Fiskeren og hans sjel",
1950)

Av og til kan gleden ved livet her springe ut
i et slags gledens raseri:

"Tycker du att graven är för djup,
nå, välan, så tag dig då en sup,
tag dig sen dito en, dito två, dito tre,
så dör du nöjdare!"

(C.M. Bellman i "Fredmans epistler og
sanger")

Det er ikke bare den troende som kan se
døden rolig i møte. Det kan være verdighet
og reisning også over dem som opplever dø-
den som det endelige punktum. De kan som
Kvinna i ospelunden sette seg stille ned under
ospetreet og la livsens dag passere revy. Dø-
den er en venn. Veien gjennom livet kan være
mening god nok:

"Men lauvet ringla som før mot jord
og la seg på herd og i fang.
Ho sat i sin lund, einsam og stor,
i ro over livsens gang."

(Tarjei Vesaas i "Kjeldene", 1946)

Men av og til kan det vel snike seg inn en
bitter melankoli. Var dette alt? Var endesta-
sjonen umaken verdt? Tormod Skagestad
skildrer en togreise der passasjerene endelig
har kommet fram til endestasjonen. De står
frysende på perrongen med sitt reisegods og
undres:

"...
Tida gjekk seint i kupéane, - så spela dei
kort, døsa av,
åt og drakk.
Toget gjekk fort,
så på endestasjonen hadde mange ei kjen-
sle av

at reisa ikkje var börja, men nå
står alle ved havet og ventar."

("Havdøgn", 1965)

Døden er ingen avskjed

På enkelte gamle kirkegårder kan en finne
et klassisk dødssymbol - den brutte søyle.
Den er et uttrykk for en dunkel anelse om

"...
at døden ikkje er døden,
at det sloknande auga brest
for å sjå
at natta er forheng
for eit urøynt lys"

(Sigmund Skard i "Poppel ved fly-
plass", 1970)

For noen, kanskje de fleste, er troen på
døden som det definitive en brysom tanke.
Det er vanskelig nok å dø. Bevisstheten om å
være dø er ikke lettere å bære. For mange er
dødens kutt også et brudd på logikken. Wer-
geland må ha ant en lang mening med men-
neskenes liv:

"Intet - Større eller Mindre -
intet frugtløst og forspildt,
er der Hensigt i dets Indre,
slænges ud det end saa vildt."

Pär Lagerkvist kan nok i resignasjonens
øyeblikk slå fast:

"Födda utan navelsträng.
Döende okända.
Komna ur ingenting
och till Intet återvända."

("Vid lägereld", 1932)

I neste øyeblikk er det noe i ham som pro-
testerer. Tilværelsens store paradoks er men-
neskets rop:

"Varför ligger det en varelse nere i mörkret
och ropar på
något som inte finns?
Varför förhåller det sig så?
Det finns ingen som hör att någon ropar i
mörkret.
Men varför finns ropet?"

("Aftonland", 1953)

Erling Christie er overbevist om at det fins
linjer bakom døden:

"Hvem sier de døde sover?"

Hvem sier at dette var alt, eller at
det finnes en verden av større renhet
der de som forlot oss gikk inn
til evig skinnende ungdom?

"...
Barn, jeg sier deg:
Døden er ingen søvnn
Døden er ingen avskjed."

("Tegnene slukner", 1960)

Viet er jeg til min død

I tider da mennesker ofte forsøker å bortfor-
klare det unngåelige, har våre diktere, ikke
minst salmedikterne, tatt på seg den upopu-
lære oppgaven å minne oss om det ufravike-
lige: husk du skal dø - memento mori!

Hvordan dør kristne mennesker? I våre
gamle salmer er svaret som regel greit:

"Jeg dør med frydetanker;
Ti jeg er Jesu lem.
Jeg letter glad mitt anker
og seiler trøstig hjem."

(Landstad rev. nr. 735)

Denne "dødens begeistring", for å tale med
Kierkegaard, er kanskje tydeligst hos Bror-
son og pietistene. Mest utfordrende bryter
dødslengselen igjennom i salmen "Guds sønn
har gjort meg fri":

"Mitt hjerte i meg ler
når jeg min grav beser,
ei blomsterdal,
ei fyrstesal
så trygg en seng meg vise skal.
Min død er ferjemann
til livets faste land.

"..."

(NoS nr. 330 v. 3) 4

Denne frimodige, noen vil si "kjekke", hold-
ning til døden er karakteristisk for store deler
av protestantisk salmesang. Av og til føles
den ekte, noen ganger litt anstrengt. Det er
som om dikterne vil innfri en forventning,
spille en tildelt rolle. Tydeligst skinner dette
igjennom i en salme av Anders Hovden:

"Hev du høyrtd blodlause lippor og bleike

fagna sin Frelsar med lov og med ros?
Hev du sett åndi i lekamar veike
veksa i tru og i kraft og i ljøs?
Sjå då og høyr! Sjå då og høyr!
Då hev du skoda ein kristen som døyr."

(Ny s.bok nr. 569 v. 1)

"Slik dør menn" lyder en kjent boktittel. Dør
menn alltid slik? Grundtvigs salme "At sige
verden ret farvel" er en stille protest mot den
salmetradisjon som bevisst eller ubevisst ta-
ler lett vint om "den siste fiende".

"...
vi alle seer med Gru
Vort Timeglas udrundet!"
slår Grundtvig fast, og han aner sammen-
hengen:

"...
Ved Støvet hænger dog min Sjæl,
Og Slangen bider i min Hæl,
Skiøndt du dens Hoved knuste!"

Grundtvigs salme er salmediktningens vil-
leste angstskrik, men kanskje også den beste
hjelp for den som ikke er så flink til å dø. Da
Georg Brandes lå for døden, ba han sin datter
lese den betagende strofen for ham:

"Kom i den sidste Nattevagt,
I en af mine Kiæres Dragt,
Og sæt dig ved min Side!
Og tal med mig, som Ven med Ven,
Om hvor vi snart skal sees igjen,
Og glemme al vor Kvide."

(Landstad rev. nr. 602)

Det kristne svar på døden er ikke billig.
Døden er en fiende - grådig og nådeløs. Men
den har ikke det siste ord. For

"Ur stoft och aska skall på nytt
vårt liv stå upp

"...
där varje dag är börjans dag
och ingen död skall vara"

(Anders Frostenson Den Svenska
psalmboken nr. 310)

Fortsetter side 39

Skal vi snakke om det?

3 undervisningsopplegg om sorg og død

Undervisning om døden forutsetter en kombinasjon av kunnskapsstoff og stoff som gir opplevelse. Ofte kan det være vanskelig å finne stoff som gir denne balansen. Fra "Skal vi snakke om det?", et undervisningsopplegg fra Pedagogisk senter i Oslo, har vi sakset noen ideer til undervisningen om sorg og død. Vi har valgt å belyse tre sider ved temaet. Det første klippet er en ukebladartikkel som gir rom for en fri samtale omkring død og sorg. Det andre klippet behandler det konkrete sorgarbeidet, mens det siste tar opp åpenhet om sorg og død.

Opplegg 1: Sorg og død - fri samtale

"Alan Dixon (32) tobarnsfar som mistet sin kone på St. Ann's: Et fotoalbum er alt barna har igjen etter Sue ...

-Hospice-bevegelsen er det største som har skjedd på helsesektoren siden oppdagelsen av penicillin, sier Alan Dixon, 32, og tobarnsfar. For atten måneder siden ble hans kone Sue syk. Hun fikk smerter i et bryst. Dette var like etter at deres sønn Garreth ble født. Sue og Alan er begge sykepleiere og fant ut at det måtte være betente melkekjertler. De gjorde ikke noe med det før smertene ble uutholdelige. Da var det for sent.

-Snakket du med Sue om dette helt fra du fikk vite hva som var i veien? spurte jeg Alan.

-Ja, vi har alltid vært åpne mot hverandre om alt, svarer han og ser på meg med de snilleste øyne jeg har møtt. Hun skulle dø ...

-Hvordan tok hun det?

-Hardt, sier Alan og smiler. For meg er den uendelige usikkerheten verst. Jeg vet aldri hvor lenge jeg får beholde henne, fordi tilstanden hennes er så variabel. Ved juletider var legene nede i en måned i sine fremtidsutsikter. For en stund siden var vi nede i en weekend. Men Sue er uhyre viljestærk. Hun tillater ikke seg selv å gi opp kampen for

livet. Hennes mål er å være sammen med barna lengst mulig.

-Hvordan havnet hun her på St. Ann's? spør jeg. Kjente dere til Hospice-bevegelsen før Sue ble syk?

-Ja, det gjorde vi, sier Alan. For et år siden fylte jeg ut et slags åpent søknadsskjema fordi jeg skjønnte at vi sannsynligvis ville få bruk for denne slags hjelp en gang i fremtiden. Og for tre uker siden oppsto det krise. Legene var ikke lenger i stand til å kontrollere smertene hennes. Vi slapp inn her ved St. Ann's umiddelbart. Jeg skulle ønske du hadde vært vitne til den nesten mirakuløse forandringen som skjedde med henne bare i løpet av et døgn. Da hun kom inn hit, var hun nærmest et ynkelig vrak i et hav av smerter. Dagen etter sto hun opp av sengen og ble med hjem. Mesteparten av de tre siste ukene har jeg hatt Sue hjemme. De eneste avbrudd har vært når hun må tilbake hit for å justere medikamentene. I går kom vi hit igjen, og vårt største mål er at hun skal kunne bli med hjem igjen til helgen. Selv om jeg visste en del om Hospice-bevegelsen fra før, hadde jeg aldri besøkt et slikt sted tidligere. Hvorfor? Sannsynligvis fordi jeg ikke ville involvere meg i denne siden av livet. Tanken på døden var fjern for meg, og jeg ønsket at det skulle forbli slik. Nå er jeg overrasket over

skulle forbli slik. Nå er jeg overrasket over hvor lite jeg forsto av måten et hospice virker på. Atmosfæren er så avslappet. Tempoet er så uendelig mye roligere enn på et sykehus. Det er lett å være pårørende her fordi det er fullstendig frihet. Den tryggheten jeg føler er ubeskrivelig. Jeg vet at Sue får den beste behandling mennesker kan gi. Staben er spesialutdannet for akkurat denne kategori sykdom. Hver pasient blir behandlet som et enestående tilfelle, slik at hverken tid eller andre ressurser kan hindre at pasienten får all den omsorg og pleie som det er behov for. Dette ville aldri latt seg gjøre på et sykehus på grunn av faste rutiner og personalmangel. Jeg burde jo vite det som er sykepleier selv. Men ikke alle mennesker er i stand til å akseptere Hospice-bevegelsen og det faktum at dette er et hjem for døende mennesker. Min kones familie reagerte meget sterkt da jeg fikk Sue inn her. De trodde St. Ann's var et sted der folk lå og hylte og skrek av smerter og døde som fluer. Et sted uten håp. Dessuten er jo døden fortsatt et tabu- emne blant folk flest. Men nå har også hennes foreldre forandret mening og kan ikke få fullrost hjemmet nok. De har oppdaget at døende mennesker ikke er noe å være redd for - noe man hverken kan snakke om eller med og ikke berøre. De har skjønnet at de døende er mennesker som de selv, men det unntak at de har fått en tidsbegrensning på livet sitt.

-Hva er egentlig forskjellen på et sykehus og et hospice etter din mening?

-For det første at betjeningen på et hospice har tid. Det er det aldri noe spørsmål om - det er alltid tid. For det andre at betjeningen er så spesialisert og har en så nær kontakt med hver enkelt pasient at de oppdager at pasienten får nye smerter allerede før pasienten merker noe selv. Dette betyr igjen at den enkelte pasient blir forskånet for unødig plage. En annen ting er at den diagnosen som blir stilt og de medikamentene som blir

brukt, *alltid* har den tilsiktede virkningen, i motsetning til sykehusene som ofte må prøve seg frem, til belastning for pasienten. Som sykepleier må jeg bare se på i beundring. De er fantastiske. Et sykehus har en helt annen oppgave og er laget for å gjøre sin del av helsetjenesten best mulig. Det samme er tilfellet ved et hospice, som har rendyrket det behov det skal fylle. Derfor er forskjellen mellom de to himmelvid. Derfor er det en tragedie at en kreftpasient som er hinsides behandling i betydningen "bli frisk", skal måtte bli på et sykehus den siste tiden og være avskåret fra den type behandling det er behov for og som et sykehus ikke er i stand til å gi. Se på Sue og meg, sier Alan til slutt. Den første delen av veien mot døden var temmelig rufsete og til tider pinefull. Det at vi kom inn her ved St. Ann's, gjorde det ikke mer lystbetont at Sue skulle dø. Men pinen er borte, og vi har fått anledning til å leve den siste tiden sammen uten den pinen vi hadde måttet tåle hvis St. Ann's ikke hadde eksistert ...

En snau uke etter min samtale med Alan, lå det et brev i posthyllen min fra ham. Der står det:

"Kjære Stein!

Takk for sist. Det var hyggelig å møte deg. Jeg har alltid vært meget samvittighetsfull. Om det er en svakhet eller styrke, vet ikke jeg. Jeg skriver i alle fall for å gjøre ferdig intervjuet du laget. Du skjønner, Sue døde natt til lørdag. Hun kom ikke hjem til helgen, slik vi hadde håpet.

Grunnen til dette brevet er at jeg igjen vil undersøke hvor utrolig behandlingen her ved St. Ann's har vært. Hele det siste året hadde hun ikke hatt et øyeblikk uten smerter, til tross for at hun ble behandlet av Englands beste leger. Men de fire siste ukene, altså etter at hun kom hit, har hun ikke hatt spor av ubehag. Ikke den siste natten heller. Bare minutter før hun forsvant mellom hendene mine, sa hun:

'Alan, tenk hvor trist det ville vært om det ikke hadde vært noen Hospice-bevegelse. Hvor uhyggelig du ville fått det etterpå hvis vårt farvel skulle ha vært preget av de ulidelige smertene som nå holdes borte. Takket være St. Ann's kan vi si på gjensyn og skilles på en verdig måte ...'."

Oppgaver

1. Hvilke mål har hospice-bevegelsen for arbeidet sitt?

Opplegg 2: Sorgarbeid

Les tekstene og prøv å svare på spørsmålene

Tekst 1

"Prisen vi mennesker må betale for å få lov til å bli glad i noen - for å oppleve lykken og fellesskapet ved å leve sammen i slekt-skap og kjærlighet - er smerten og tomheten, lidelsen og meningsløsheten når tapet av den vi er glad i er et faktum.

Det å oppleve sorg. Det er som å stå overfor et isfjell av følelser. Det som kommer til uttrykk - det som er lov og sosialt akseptabelt å vise av kjærlighet, hat, bitter het, sinne, glede, takknemlighet - er som en bitte liten del av våre følelser i en slik situasjon.

Bare her - ved graven - får selv voksne lov til å gråte. Bare her brytes tausheten om det alle vet, men så få vil snakke om.

At døden er en del av livet - også mitt liv!"

Tekst 2

"Mennesker som har mistet noen av sine - eller deltatt i en begravelse av en nær venn - vet at det kan gjøre vondt.

Mange mennesker er redd for den smerten."

Tekst 3

"Begravelsesseremoniens ramme gir nett-opp muligheter for å kunne få aktive utbrudd som skrik og gråt - og det er nødvendige utbrudd på veien mot sinnets fulle akseptering av tapet av noen man har

2. Hvordan opplever pasientene oppholdet på "Hospice for the Dying"?

3. Hvilken hjelp får de pårørende fra hospice-bevegelsen?

4. Hva mener du er de viktigste forskjellene på et vanlig sykehus og "Hospice for the Dying"?

5. Hvorfor løser ikke hospice-bevegelsen problemet med døden?

vært glad i. Sorgen vil for mange være blandet med skyldfølelser. Det kan være dårlig samvittighet for ikke å ha gjort det en kunne ha gjort mot den døde, mens han eller hun ennå levde.

Kanskje er det noe en gjerne ville ha bedt om forlatelse for - noe vondt mellom far og sønn, mor og datter, bror og søster som en ville hatt tilgivelse for.

Enda verre vil sorgen oppleves om en får for seg at en selv indirekte er skyld i at den døde døde nå. Da vil opplevelsen av skyld være sterk. I slike tilfeller føler den sørgende et veldig behov for å gjøre bot. Gjøre godt igjen det som ord ikke kan uttrykke. Begravelsesseremonien gir en slik mulighet. Blomstene og kransene har her sin symbolske og helbredende verdi. Samværet etter begravelsen er viktig, ikke for den døde, men for de sørgende. I fellesskapet med slekt og nære venner brytes tausheten. Døden tilintetgjøres som tabu og tas som en del av livet. Å bryte tausheten er i seg selv et smertefyllt møte og en påminnelse om den prosess som gir liv."

Oppgaver

1. Hvorfor er det viktig for de pårørende (familien) å være med på begravelsen?

2. Hvorfor prøver noen å unngå å være med?

3. Hvilken betydning har samværet etter begravelsen?

Fire dødsannonser

I

Vår kjære

Knut . . .

døde fra oss 30. mai 19..

Sigrid Cecilie

Øvrige familie

Bisettelsen har funnet sted.

II

R.I.P.

Jeg er i Herrens hender
i alt som med meg skjer.
I smil og gråt jeg kjenner
at Herren er meg nær.

I Kristi fred og etter et
tålmodig sykeleie, er
gått fra oss vår kjære

Søster Theresa

i en alder av 47 år.

Antoniussøstrene

Familien . . .

. . . 6. juni 19..

Rekviemmesse onsdag 9. juni

kl. 17.00 i Mariakirken. . .

Istedet for blomster ønskes

heller en gave til kreftsaken.

III

Min kjære, trofaste mann,
min snille far, vår kjære svi-
gerfar, bestefar, oldefar,
bror, svoger og onkel

Helge L. . . .

døde stille og fredelig i Jesu navn.

. . . 5. juni 19..

Signe

Gunvor

Randi

Willy

Bjørn og Berit

Tom, Jan-Erik og Siv Tove

Øvrige familie

Begraves fra . . . kirke

fredag 11. juni kl. 13.

Alle som følger er hjertelig
velkommen til en enkel be-
vertning i Solheim Selskapslo-
kaler.

IV

Min kjære og gode venn

Marius

døde 2. juni 19..

Alfhild

Bisettes i Østre krematorium,
lille kapell, onsdag 9. juni kl.
15.15.

Sørgehøytideligheten avslut-
tes i kapellet.

Oppgave 4

Disse dødsannonsene er hentet fra en tilfeldig valgt avis en tilfeldig valgt dag.

Tenk på det du nettopp leste på forrige side. Hva slags holdning til døden forteller de forskjellige annonsene om?

Opplegg 3: Skal vi snakke om det

Tekst 1

"Når og hvordan bør en fortelle sannheten om at en pasient lider av en uhelbredelig sykdom som innenfor et gitt tidsrom vil medføre døden?"

Spørsmålet kan aktualiseres ved en situasjon som denne:

Pasienten var i slutten av tredve-årene. Mor til fire barn.

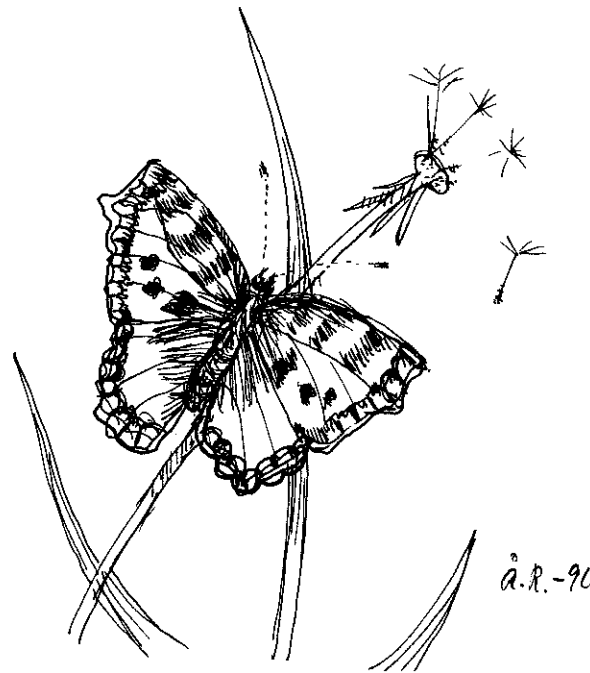
Hun led av en uhelbredelig sykdom. Den siste operasjonen hadde avslørt det, og hun visste det ikke ...

Hennes mann var underrettet av legen. Han kom til meg for å få råd.

Skulle han fortelle henne sannheten?"

Oppgaver til tekst 1

1. Hvilke grunner kunne tale *for* å fortelle pasienten sannheten?

Oppgaver til tekst 1

1. Hvilke grunner kunne tale *for* å fortelle pasienten sannheten?

2. Hvilke grunner taler *mot* å gjøre det?

3. Prøv å tenke deg at du var pasienten. Hva tror du at du ville foretrekke? Begrunn svaret.

Tekst 2

"En lærer ringte og spurte om råd. Han fortalte at en av elevene i klassen hans hadde mistet moren, som døde etter lang tids sykeleie. Eleven synes å ta det fint, sa han, og selv var han sterkt i tvil om hvordan han skulle opp føre seg overfor denne eleven. Var det riktig å snakke med gutten om det, eller ville det mest skånsomme være å late som ingenting, inntil eleven selv tok det opp?"

Jeg spurte læreren hva han selv syntes var best. Personlig tror jeg det vil være best for ham at vi ikke rippet det hele opp i klassen, sa han. - Ville du selv synes det var vanskelig å snakke om det, spurte jeg. Ja, sa han, slik føler jeg det.

Dermed var problemet plassert der det egentlig hører hjemme, nemlig hos læreren og ikke hos eleven - i det minste så langt. Fordi læreren følte at han ikke strakk til overfor denne uvante situasjonen mobiliserte han ubevisst en rekke gode argumenter for å la være å ta saken opp. Likevel var

han usikker og ringte meg for sikkerhets skyld for å få støtte til det han gjorde.

Hans motstand var massiv da jeg antydte at det beste han kunne gjøre var å ta saken opp i klassen så fort som mulig, enten i form av en generell time hvor de snakket om død og sykdom og begravelse, eller i et mer direkte møte mellom det denne femteklassingen hadde opplevd og det hele resten av klassen visste.

Poenget her er nemlig at alle visste om hva som hadde skjedd, men ingen snakket om det. Heller ikke eleven som hadde mistet moren sin. Dermed signaliserte guttens omgivelser av alle krefter at sorgen var tabu, det vil si ulovlig å ta opp. Og det som er tabu og krenkelig, får vi bevisst angst overfor."

(Fra Jan P. Hagberg: *Død uten brodd*)

Oppgaver til tekst 2

1. Hvorfor mener forfatteren at læreren *skulle* snakke om moren som var død?

2. Hvorfor tror du læreren helst ville la være å ta saken opp i klassen?

3. Hvilken "god grunn" ga han selv for å la det være?

4. Prøv å tenke deg at du selv var i elevens situasjon. Hvordan ville du ønske at folk skulle reagere overfor deg?

Gunnar Hasselgård

Til fordypelse og inspirasjon

Det er ikke hver dag at det kommer ut en dogmatikk på norsk, av en norsk teolog. Bare det gjør Per Lønnings bok oppsiktsvekkende. Men det er flere grunner til å sette utropstegn ved den.

I forordet til "*Kristen tro. Tradisjon og oppbrudd.*" skriver PL at boken har et tredobbelt sikte:

1. "Den vender seg til kristendoms- og teologistudenter og vil være en aktuell innføring i kristen dogmatikk/troslære på mellomfagsnivå."

2. "Den vender seg til enkeltlesere og til studiegrupper som vil informere seg om kristen tro i forhold til tanke messige utfordringer gjennom tidene og i dag."

3. "Den vil også, i den utstrekning omfanget tillater, være et aktuelt innlegg i dagens debatt, såvel med tanke på indre-kirkelig selvbesinnelse som på kirkelig dialog med dagens samfunn."

Jeg har ingen mulighet for å vurdere boka som lærebok på mellomfagsnivå, men når det gjelder de andre to siktepunktene, kan det ikke være tvil om at PL har mestret oppgaven. Han følger et tradisjonelt opplegg, for såvidt som han starter med *tro* som allment og som teologisk begrep, og deretter følger han *Apostolicum* som disposisjon. Dette gjør boka svært oversiktlig og lett å finne fram i. Men for øvrig er boka, så vidt jeg kan se, ikke tradisjonell: PL skriver ikke en enlinjet framstilling av den rette kristne tro. Han *drøfter*

kristen tro, i en stadig dialog med andre tankeretninger, med andre kirker, med kirkefedrene, med reformatorene og andre teologiske klassikere, og med dagens teologiske moteretninger, så å si fra Augustin over Luther og Schleiermacher og Barth, til Dorothe Sölle og Jürgen Moltmann. Jf. bokas undertittel! Det betyr ikke at PL ikke har et ståsted. Han står solid i evangelisk-luthersk tradisjon. Men han fører som sagt en dialog med andre, og den åpne dialog tvinger leseren til å tenke med, enten man så lander på PLs konklusjoner, eller kommer til andre resultater. (Anmelderen har en sterk tilbøyelighet til stort sett å være enig med PL!) Av og til uteblir konklusjonen, i det minste den bastante konklusjon, rett og slett fordi det bibelske materialet ikke gir grunnlag for noe annet.

For en som har noen år siden siste eksamen å se tilbake på, enten det nå var mellomfags-, hovedfags- eller teologisk embetseksamen, er boka ikke noe mindre enn et sterkt tiltrengt etterutdanningskurs. Du frisker opp igjen gamle kunnskaper og lærer nytt, både i teologihistorie, i konfesjonskunnskap, og, ikke minst, om dagens teologiske debatt, både i vår egen kirke og i andre kirkesamfunn. Det trenger vi, og PL er en særdeles kyndig veileder.

Selvfølkelig bør boka leses, eller studeres, i sin helhet, fortløpende og systematisk. Men det går også an å ta for seg enkeltstående avsnitt, og lese om de emner som en er mest interessert i. For travle religionslærere skulle

jeg tro boka vil bli en ypperlig *oppslagsbok*: Hva skal jeg si i klassen, eller hva skal jeg svare på det spørsmålet om Guds allmakt, om oppstandelsen, om jomfrufødselen, om onde ånder? PL gir synspunkter og tanker, som vi så får transponere ned på det nivået vi står, i ungdomsskolen eller i 3. klasse på AF.

Språket er et kapittel for seg. Det er lett, også når språket er tungt. Det er grei, konsis sakprosa, med enkelte spenstige formuleringer innimellom: "For mennesker med et ikke særlig påtrengende refleksjonsnivå kan det sikkert oppleves meningsfylt å se for seg mannen fra Nasaret i menneskelig skikkelse fra dengang stige ned på en eller annen iøynefallende knaus i geografien." (!)

Er det ikke noe negativt å si om boka? Ganske sikkert. Selv savner jeg et skikkelig kapittel om menneske og *menneskesyn*, vis-a-vis biologi, psykologi og humanisme, f.eks.

Overgang fra side 27

I dødens skyggeland kan *Arnold Eidslott* triumferende juble ut:

"...
Jeg skal se min rot i dypet
når Han river dette telt
Der skal være sol og sanger
over alt jeg led i livet
Viet er jeg til min død."

("Advarsel i kode", 1987)

En dikters viktigste oppgave er å låne ord til menneskene. Vi trenger ordene i gledens stunder. Vi trenger dem enda mer "når vår time kommer".

Også våre elever trenger dem. Når vi nå engang blir ferdige med å dyktiggjøre dem for det praktiske liv, kommer kanskje øyeblikket

Det står noe under avsnittene om Gud som skaper, og om skaperetro og syndefall, men det blir lite. For øvrig må jeg overlate til fagteologer å vurdere boka fagteologisk. Som bruker av boka kan jeg bare si PL en hjertelig takk, og anbefale på det sterkeste samtlige kolleger å anskaffe den, lese den og bruke den - for vi trenger den!

Per Lønning: *Kristen tro. Tradisjon og oppbrudd*. Universitetsforlaget, Oslo 1989. 310 sider.

Gunnar Hasselgård, Lektor Indre Øst-loid Videregående skole, Adr. Kirkeå-sveien 38, 1850 Mysen.

da vi hjelper dem til å se menneskets lodd i øyet. "Når noen først er død, kommer de ikke utenom begravelsen", lyder et av utsagnene i Niels Vogels gullkorn fra barns stiler. Døden som livets bakteppe kan gjøre dagene blankere, liver mer kostbart.

"Burde man ikke lære litt om døden på skolen? Like gjerne det som trening i balansegang på bommen?" Lille Annikas ord burde angå oss.

Egil Elseth, f. 1927. Førsteamanuensis i norsk ved den pedagogiske høyskolen i Halden. Adr. Stenhoggerveien 8, 1720 Greåker.